

Dr. sc. Meldijana ARNAUT HASELJIĆ

*Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti
i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu
E-mail: ameldijana@hotmail.com*

Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC: 94(497.6)"1941/1945"(091)

32:355.4:341.322.5(497.6)"1941/1945""1992/1995"

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2022.5.8.239>

GENOCID(I) U DRUGOM SVJETSKOM RATU

Ka Konvenciji o genociđu

(ishodišta, definiranje, procesuiranja)

Nikada ne smijemo zaboraviti da će svjedočanstvo na osnovu koga danas sudimo ovim optuženima biti svjedočanstvo na osnovu koga će istorija sutra suditi nama.

(Iz uvodnog izlaganja glavnog američkog tužioca Roberta Jacksona na suđenju u Nürnbergu).

Apstrakt: Dvadeseto stoljeće otpočelo je i završilo izvršenjem genocidâ. Ujedno, to je stoljeće u kojem su vođeni oružani sukobi širokih razmjera obuhvaćeni svjetskim ratovima - Prvim i Drugim. Drugi svjetski rat, obilježen je, između ostalog, počinjenim genocidima nad narodima koji su nacističkim projektima bili predviđeni za istrebljenje. Na prvom mjestu neizbjegno je spomenuti genocid (Holokaust) nad najbrojnijim žrtvama – Jevrejima. Holokaust je rezultirao milionskim brojem žrtava. Izvršena su masovna ubistva Jevreja, ali je u Drugom svjetskom ratu ubijeno i oko milion osoba koji su bili pripadnici drugih naroda. Sistematsko istrebljenje Jevreja i drugih ciljnih grupa nacisti su provodili u koncentracionim logorima oformljenim u Njemačkoj, ali i u okupiranim državama. Na stotine logora otvoreno je širom okupiranih teritorija Evrope. Ciljne grupe predviđenje za istrebljenje prikupljane su i prevoženi vozovima, najčešće u transportnim i stočnim vagonima, te odvođeni u logore gdje je određeni broj odmah ubijen, dok je drugi broj privremeno ostavljen na prisilnom radu. Ljudi koji su korišteni za prisilni rad često su umirali od iscrpljenosti, a oni koji su uspjeli preživjeti torture, na kraju su bili ubijeni. Osim zatvaranja i likvidacije u logorima, realizirana su i pojedinačna i masovna strijeljanja na drugim mjestima. Veliki broj ubijenih indicirao je potrebu brzog saniranja, što je rezultiralo spaljivanjem tijela na lomačama ili njihovo zakopavanje u masovnim grobnicama.

Počinjeni genocidi podstakli su formiranje Ujedinjenih nacija, ali i rezultirali usvajanjem Konvencije o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida

ili kratko - Konvencije o genocidu koja je trebala biti garant za „nikad više”. Sankcije izrečene u vidu smrtnih presuda najozloglašenijim ratnim zločincima za strahovite zločine za koje su proglašeni odgovornim trebale su biti druga zapreka za „nikad više”. Međutim, sudionici našeg vremena svjedoče da to nije bilo tako. Genocidni projekti ponovo su zaživjeli i genocidi realizirani, kao što je to slučaj sa genocidom izvršenim u Republici Bosni i Hercegovini na koncu 20. stoljeća. U suđenju najozloglašenijim nacistima poznatom pod nazivom Nirnberški proces izrečene su najstrože smrtne osude, te kazne doživotnog i dugogodišnjeg zatočenja. Specifičnost Nirnberški procesa naročita je u tome što pored proglašenja principa lične odgovornosti predstavlja i osudu izvršene agresije, ali i političkog projekta kao takvog što je manifestovano osudom različitih organizacija koje su proglašene odgovornima za izvršene zločine. Na glavnom međunarodnom vojnem suđenju koje je otpočelo 18. oktobra 1945. procesuirano je 24 optuženika po individualnoj odgovornosti, ali je procesuirano i šest kriminalnih ratnih organizacija – vodstvo NSDAP-a (Nacionalsocijalistička njemačka radnička partija - NSDAP (National Sozialistische Deutsche Arbeiter Partei na čijem čelu se nalazio Adolf Hitler – najodgovorniji zločinac za Drugi svjetski rat i izvršenje Holokausta), SS (Schutzstaffel - vojni ogranač NSDAPa), SA (Sturmabteilung – Jurišni odred NSDAPa), SD (Sicherheitsdienst – Obaveštajna služba NSDAPa), Gestapo (Geheime Staats Polizei - tajna državna policija) i OKW (Oberkommando der Wehrmacht - Vrhovna komanda Njemačke armije). Određena procesuiranja izvršena su i na nacionalnim sudovima država koje su izišle kao pobjednice u Drugom svjetskom ratu.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, masovna ubistva, logori, masovne grobnice, žrtve, genocid, Konvencija o genocide, genocid u Republici Bosni i Hercegovini.

GENOCIDE(S) IN WORLD WAR II Towards the Genocide Convention (origins, definition, processing)

Abstract: The twentieth century began and ended with the execution of genocide. At the same time, it is the century in which large-scale armed conflicts were fought, including the First and Second World Wars. The Second World War was marked, among other things, by genocides committed against peoples that were planned for extermination by Nazi projects. In the first place, it is inevitable to mention the genocide (Holocaust) against the most numerous victims - the Jews. The Holocaust resulted in millions of victims. Mass murders of Jews were carried out, but in the Second World War, about a million people who were members of other nations were also killed. The Nazis carried out the systematic extermination of Jews and other target groups in concentration camps established in Germany, but also in occupied countries. Hundreds of camps were

opened throughout the occupied territories of Europe. The target groups scheduled for extermination were collected and transported by trains, most often in transport and livestock wagons, and taken to camps where a certain number were immediately killed, while another number were temporarily left for forced labor. People who were used for forced labor often died of exhaustion, and those who managed to survive the torture were eventually killed. In addition to the closure and liquidation in the camps, individual and mass executions were also carried out in other places. The large number of those killed indicated the need for quick rehabilitation, which resulted in burning the bodies on pyres or burying them in mass graves.

The committed genocides encouraged the formation of the United Nations, but also resulted in the adoption of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, or for short - the Genocide Convention, which was supposed to be a guarantee for „never again“. Sanctions issued in the form of death sentences to the most notorious war criminals for the terrible crimes for which they were found responsible should have been another obstacle to „never again“. However, the participants of our time testify that it was not so. Genocidal projects have revived and genocides have been realized, as is the case with the genocide committed in the Republic of Bosnia and Herzegovina at the end of the 20th century.

In the trial of the most notorious Nazis, known as the Nuremberg Trials, the harshest death sentences were handed down, as well as life and long-term imprisonment. The specificity of the Nuremberg process is that, in addition to proclaiming the principle of personal responsibility, it also represents a condemnation of the committed aggression, but also a political project as manifested by the condemnation of various organizations that were declared responsible for the crimes committed. At the main international military trial that began on October 18, 1945, 24 defendants were prosecuted for individual responsibility, but six criminal war organizations were also prosecuted - the leadership of the NSDAP (National Socialist German Workers' Party - NSDAP (National Sozialistische Deutsche Arbeiter Partei) headed by was Adolf Hitler - the most responsible criminal for World War II and the execution of the Holocaust), SS (Schutzstaffel - military branch of the NSDAP), SA (Sturmabteilung - Assault Squad of the NSDAP), SD (Sicherheitsdienst - Intelligence Service of the NSDAP), Gestapo (Geheime Staats Polizei - secret state police) and OKW (Oberkommando der Wehrmacht - Supreme Command of the German Army). Certain prosecutions were also carried out in the national courts of the countries that emerged victorious in the Second World War.

Key words: Second World War, mass murders, camps, mass graves, victims, genocide, Genocide Convention, genocide in the Republic of Bosnia and Herzegovina.

Uvod

Stravične posljedice Drugog svjetskog rata podstakle su formiranje Ujedinjenih nacija u čijoj Povelji su istaknuta načela zaštite ljudskih prava, bez razlikovanja u rasi, spolu, jeziku ili religiji. Nacistički zločini zasnivali su se na kolektivnom djelovanju. U skladu je to sa poimanjem genocida kao postupanjem koje je, kako to navodi Rene Lemarchand „planirala [je], ustrojila i izvršila država ... genocid je dominantno zločin države“¹. Jedan od najvažnijih dokumenata međunarodne zajednice, utjelovljen u Ujedinjenim nacijama, upravo je *Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*, koja spada u korpus najznačajnijih međunarodnopravnih dokumenata. Proistekla je iz holokausta i genocida u Drugom svjetskom ratu, a posebno značajni zagovornik njenog donošenja bio je Jevrej, poljski pravnik Raphael Lemkin. Po Lemkinu, kako to navodi u svojoj knjizi *Axis Rule in Occupied Europe/Vladavina sila Osovine u okupiranoj Evropi*, „genocid nužno ne podrazumijeva neposredno uništenje jedne nacije, osim kada je ono izvršeno masovnim ubijanjem svih pripadnika jedne nacije. Umjesto toga, njegova svrha je da označi organizovani plan, koji podrazumijeva različite postupke koji imaju za cilj uništenje osnovnih temelja života nacionalnih grupa (...) Ciljevi takvog plana bili bi raspodjeliti političkih i društvenih institucija kulture, jezika, nacionalnih osećanja, religije, ekonomskog postojanja nacionalnih grupa, kao i uništenje lične bezbjednosti, slobode, zdravlja, dostojanstva, pa čak i života pojedinaca koji pripadaju tim grupama.“² Ovo stajalište Lemkin je doradio i precizirao u članku objavljenom u listu *American Journal of International Law/Američki časopis za međunarodno pravo* gdje pojašnjava da „zločin genocida obuhvata svakojaka djela, uključujući ne samo lišavanje života, već i sprečavanje života (putem abortusa, sterilizacije), kao i postupke koji u znatnoj meri ugrožavaju život i zdravlje (vještački izazvane infekcije, rad do smrti u posebnim logorima, namjerno razdvajanje porodica u cilju raseljavanja ...“³ Nakon, za čovječanstvo, kobnih ishodišta Drugog svjetskog rata međunarodna zajednica je, 1948. usvojila *Konvenciju o*

¹ Rene Lemarchand, Poređenje polja smrti: Ruanda, Kambodža i Bosna, u: *Genocid – slučajevi, poređenja i savremene rasprave*, uredio Steven L. B. Jensen, Danski centar za holokaust i istraživanje genocida u prevodu Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2007, 163.

² Raphael Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe/Vladavina sila Osovine u okupiranoj Evropi*, Washington, D.C: Karnegijeva zadužbina za mir u svetu, 1944, 79; Ton Zwaan, *O etiologiji i genezi genocida i drugih masovnih zločina uperenih protiv određenih grupa*, Centar za proučavanje holokausta i genocida, Univerzitet u Amsterdamu/ Holandska kraljevska akademija nauka i umjetnosti, novembar 2003, https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosexp/bcs/mil-exr-zwaan-b.htm.

³ Raphael Lemkin, Genocide as a Crime Under International Law/Genocid kao oblik zločina po međunarodnom pravu, *American Journal of International Law*, No. 41, 1947, 147; Ton Zwaan, *O etiologiji i genezi genocida i drugih masovnih zločina uperenih protiv određenih grupa*, Centar za proučavanje holokausta i genocida, Univerzitet u Amsterdamu / Holandska kraljevska akademija nauka i umjetnosti, novembar 2003.

https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosexp/bcs/mil-exr-zwaan-b.htm.

sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida, koja je stupila na snagu 12. januara 1951. Nade su polagane da će *Konvencija* zadržati deklarativnu i preventivnu svrhu, ali je, nažalost, koncem 20. stoljeća polučila i svoju represivnu svrhu kao posljedicu teških kršenja zakona i običaja ratovanja.

Motiviranost za počinjenje genocida najčešće je uslovljena ciljevima povezanim sa unapređenjem i uvećanjem resursa i bogatstva. Takav slučaj predstavlja genocid izvršen nad plemenom Herero. Počinjenim genocidom stvoreni su preduvjeti za eksproprijaciju nalazišta dijamanata. Naime, 1884. jugozapadna Afrika prešla je u njemački posjed, ali njemačke investicije nisu postojale u značajnoj mjeri sve do 1908. godine kada su pronađeni dijamanti. Od tada Njemačka država uslovjava promjenu nominalnih pravila kako bi se ostvarila kolonijalna hegemonija. Centralni dio jugozapadne Afrike bio je naseljen plemenom Herero koji su posjedovali zemlju i stoku i čiji interesi nisu bili kompatibilni sa njemačkim namjerama. Stajali su na putu njemačkim nastojanjima za osnivanje evropske države kao preduvjeta za podjarmljivanje afričke populacije.⁴ Pripadnici ovoga plemena bili su prisiljeni na ustupanje zemlje radi kolonizacije. Njihova eksterminacija predstavljala je „svjesni cilj njemačke strategije“⁵. Dakle, vojne potrebe nisu bile razlogom za progon plemena Herero. Situacija u Bosni i Hercegovini je bila rapidno drugačija. Genocid u Bosni i Hercegovini za cilj je imao stvaranje preduvjeta za teritorijalna osvajanja što je protkano ideološkim ciljevima. Naime, masovni zločini izvršeni sa ciljem istrebljenja i uništenja skupine realizirani uz jedinstvo ideologije i politike, izvođenjem ubistava od strane dobro organizirane države za cilj su imali realizaciju velikodržavnih projekata.

Rafael Lemkin, tvorac pojma *genocid*, smatrao je da uništenje i istrebljenje Jevreja predstavlja „standardni model“ onoga što je genocid - najteži oblik zločina u historiji čovječanstva. Holokaust je nesumnjivo bio najsistematičniji pokušaj sprovođenja *totalnog* i *potpunog* genocida u XX stoljeću. Planeri, naredvodavci i izvršioci zločina genocida su ti koji identifikuju i određuju čitave grupe ljudi za istrebljenje. Značajno je ovdje naglasiti da je prije konačnog usvajanja *Konvencije*, Rafael Lemkin iznio neka svoja promišljanja na temu genocida. Prihvatanje i definiranje pojma genocida rađeno je iz različitih perspektiva i upravo su te perspektive određivale njegovo razumijevanje, iako *Konvencija* precizno definira genocid kao djelo koje mora biti usmjeren protiv skupine kao takve, a ne samo protiv jednog pojedinca ili više njih. Dakle, djelo počinjeno u namjeri da se u cijelosti ili djelimično uništi jedna nacionalna, etnička, rasna ili vjerska skupina. Prema odredbama člana 2 *Konvencije*, riječ je o jednom od navedenih djela koja su počinjena s namjerom potpunog ili

⁴ Lundtofte Henrik, „Ja vjerujem da nacija kao takva mora biti uništena ...“ Radikalizacija njemačkog pokoravanja pobune domorodačkog naroda Herreo 1904. godine, u: *Genocid – slučajevi, poređenja i savremene rasprave*, uredio Steven L. B. Jensen, Danski centar za holokaust i istraživanje genocida u prevodu Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2007, 29-31.

⁵ Isto, 38.

djelomičnog uništenja jedne nacionalne, etničke, rasne ili vjerske skupine kao takve: a) ubistvo članova skupine; b) nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede članovima skupine; c) namjerno podvrgavanje skupine takvim uvjetima života koji bi trebali dovesti do njezina potpunog ili djelomičnog uništenja; d) nametanje takvih mjera kojima se želi spriječiti rađanje u okviru skupine; e) prisilno premještanje djece iz jedne skupine u drugu. Prema članu 3 kažnjava su sljedeća djela: a) genocid; b) zavjera izvršenja genocida; c) neposredno i javno poticanje izvršenja genocida; d) pokušaj izvršenja genocida; e) saučesništvo u genocidu.

U pravnom smislu, potrebno je da bude počinjen jedan od pobrojanih zločina prema nacionalnoj, rasnoj, etničkoj ili vjerskoj skupini, pri čemu zločin ne mora biti usmjeren na cjelokupnu grupu jer govorimo o „potpunom ili djelomičnom” uništenju grupe kao takve, a i sama namjera uništenja određene populacije u cijelosti ili djelomično, zbog njihove pripadnosti određenoj grupi, predstavlja genocid. Helen Fein precizira poimanje zločina genocida tvrdeći da postoji pet osnovnih uvjeta koji trebaju biti ispunjeni kako bi se radilo o „genocidnoj politici” ili o „genocidu”: „[da] postoji kontinuitet u napadima koje su počinioци izvršili da bi uništili pripadnike neke grupe; počinioци deluju kolektivno ili na organizovani način; žrtve su odabrane samo zato što pripadaju nekoj grupi; žrtve su bespomoćne ili su ubijene, bez obzira na to da li su se predale ili su pružale otpor; uništavanje se vrši s ciljem ubijanja, a ubistvo je odobreno od strane počinilaca”⁶.

U procesu izvršenja genocida ključnu ulogu ima političko rukovodstvo na centralnom nivou. Kako to kaže Ton Zwan „zločini genocida dešavaju se ‘odozgo nadole’. Na osnovu istraženih slučajeva zločina genocida u 20. veku - serija ‘struktturnog’ i ‘sistemskega’ nasilnog iskorenjivanja i događaja u kojima je primjeno nasilje, kao i deportacije i pokolji koji su izvršeni na širem području i tokom dužeg vremenskog perioda - može se izvesti zaključak da se takvi zločini događaju uz znanje, saglasnost i učešće državnih organa”⁷. Većina teoretičara koji se bave istraživanjem genocida stoje na stanovištu da genocid ne predstavlja zaseban događaj niti pojedinačno djelo, nego da predstavlja konceptualizovan, isplaniran, osmišljen i realiziran proces izведен od strane prilično velikog broja međusobno zavisnih ljudi koji djeluju organizirano, bilo kao pojedinci ili kao grupa. „Procesi genocida imaju svoj početak, strukturisan tok i svoj kraj, koji nastupa pod određenim okolnostima. Ne postoji slučajni ili nemamerni zločini genocida. ... proces genocida potiče od odluke ili od paketa konstitutivnih odluka

⁶ Navedeno prema: Ton Zwaan, *O etiologiji i genezi genocida i drugih masovnih zločina uperenih protiv određenih grupa*, Centar za proučavanje holokausta i genocida, Univerzitet u Amsterdamu / Holandska kraljevska akademija nauka i umjetnosti, novembar 2003, https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosexp/bcs/mil-exr-zwaan-b.htm.

⁷ Ton Zwaan, *O etiologiji i genezi genocida i drugih masovnih zločina uperenih protiv određenih grupa*, Centar za proučavanje holokausta i genocida, Univerzitet u Amsterdamu / Holandska kraljevska akademija nauka i umjetnosti, novembar 2003, https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosexp/bcs/mil-exr-zwaan-b.htm.

političkog rukovodstva na centralnom nivou određene države-društva. To rukovodstvo donosi odluku da pokrene politiku genocida, mada takva odluka može da se pojavi u raznoraznim oblicima. Takve odluke izuzetno retko postoje u pisanoj formi. Odluke se donose usmeno, a zatim se dalje prenose nižim nivoima hijerarhije, i to isključivo usmenim putem. Kao što su to stručnjaci za genocid temeljno dokazali, počinoci genocida na svim nivoima odgovornosti obično se služe uvijenim jezikom, zakamufliranim izrazima i eufemizmima, da bi prikrili svoje prave namere, kao i suštinu postupaka na koje se izdata naređenja odnose.⁸ Neminovna prepostavka realizacije genocida je ideologija koja se manifestira kroz različite oblike radikalnog nacionalizma uzrokujući stvaranje pogodne političke klime u kojoj se poentira grupa određena kao meta genocida. Ideologijom se genocidu daje legitimitet pronalaskom opravdanja za njegovo izvršenje, te njegovu svrshodnost.

Zloglasni logori

„Konačno rješenje“ je kodni naziv nacističkog režima za plansko masovno ubijanje Jevreja. Plan je predviđao likvidaciju oko 11 miliona Jevreja u više od dvadeset država Evrope. Predviđao je da svi nesposobni za rad budu odmah ubijeni, a drugi odvedeni na prisilni rad pod minimalnim životnim uslovima u kakvim su najčešće umirali od iscrpljenosti. Masovne likvidacije su najčešće izvođene ubijanjem plinom ili strijeljanjem. Eksterminacija Jevreja većinom je vršena u logorima. Formirani su brojni koncentracioni logori, kako u samoj Njemačkoj, tako i na područjima okupiranih država.⁹ U ove logore deportovani su civilni, pripadnici ciljanih grupa od kojih su neki odmah ubijeni, dok su drugi korišteni za prisilni rad, te umirali od iscrpljenosti ili ubijeni. Ubistva su vršena u logorima ili pojedinačnim i masovnim likvidacijama na distanciranim lokalitetima. Kompozicije vozova iz svih država Evrope pristizale su u Auschwitz, Treblinku i ostale logore za istrebljenje u okupiranoj Poljskoj.¹⁰ Na području okupirane Poljske formirano je šest logora: Chelmno (Litzmannstadt - Lodž), Belzec (Limberg), Sobibor (Lublin), Treblinka (na

⁸ Ton Zwaan, *O etiologiji i genezi genocida i drugih masovnih zločina uperenih protiv određenih grupa*, Centar za proučavanje holokausta i genocida, Univerzitet u Amsterdamu / Holandska kraljevska akademija nauka i umetnosti, novembar 2003., https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosexp/bcs/mil-exr-zwaan-b.htm.

⁹ Dachau, Sachsenhausen, Mauthausen, Bergen-Belsen, Buchenwald, Ravensbrück, Flossenbürg, Plaszow, Jasenovac, Sajmište i Banjica – Beograd. Najveći broj koncentracionih logora nacisti su formirali na području okupirane Poljske: Auschwitz-Birkenau, Treblinka, Maidanek, Sobibor i drugi. Smail Čekić, Izlaganje na redovnoj tribini Univerziteta u Sarajevu, 26. januara 2010. povodom 27. januara - Međunarodnog dana sjećanja na žrtve holokausta, 17. <http://old.unsa.ba/s/images/stories/pdf/zag/Historija%20holokausta.pdf>.

¹⁰ Isto, 25.

Bugu), Maidanek (Lublin) te Auschwitz-Birkenau.¹¹ Najzloglasniji logor u sustavu nacističkih logora svakako je Auschwitz. Od otvorenja 14. juna 1940. pa do oslobođenja logora od strane Crvene armije 27. januara 1945. u tom logoru pobijeno je oko 1.100.000 ljudi. Po oslobođenju u logoru je pronađeno oko 7.000 iznurenih ljudi. U logore je deportovano preko 1.300.000 ljudi iz čitave Evrope, u najvećem broju se radi o Jevrejima, od kojih je veliki broj ubijen u gasnim komorama ili ustrijeljeno odmah po njihovom dovođenju u logor. Ostali su umrli od posljedica mučenja, izglađnjivanja, zlostavljanja, medicinskih eksperimenata, teškog rada, bolesti i sl. Ubijeni i umrli logoraši kremirani su ili ukopavani u masovnim grobnicima kako bi ovi zločini ostali zauvijek prikriveni. Broj stradalnika u ovim logorima smrti do danas nije konačno određen, niti će se ikada moći govoriti o preciznim brojevima, zbog svih upotrijebljenih oblika prikrivanja zločina i žrtava. Likvidacije Jevreja počele su u ljeto 1941. i u tzv. Nezavisnoj državi Hrvatskoj (NDH),¹² dok je određeni broj Jevreja prebačen u koncentracione logore u Njemačkoj. U Drugom svjetskom ratu i u Srbiji su vršena ubistva i

¹¹ "Chelmno je bio prvi logor u kojem su vršena masovna ubistva. Pripadnici SS-a i policije koristili su zapečaćene kamione u koje su preusmjeravali dovod plina ugljičnog monoksida koji je izazivao gušenje žrtava. U tom logoru, smještenom na poljskom tlu (poljoprivredno imanje) pripojenom nacističkoj Njemačkoj, od decembra 1941. do marta 1943, te u junu i julu 1944, nacisti su ubili najmanje 152.000 Jevreja, kao i neutvrđeni broj Roma i Poljaka, gušeći ih plinom u posebno prilagođenim kombijima. Logor za istrebljenje u kojem su logoraši ubijani upotreboom plinske komore nalazio se i u Belzecu, gdje je od marta 1942. do decembra 1942. ubijeno oko 600.000 ljudi, uglavnom Jevreja, kao i neutvrđeni broj Roma. Njemačke SS i policijske jedinice deportovale su u martu i aprilu 1942. Jevreje iz Lublina (Opće namjesništvo) u Belzec, gdje su i ubijeni. ... Do novembra 1943. nacisti su u Sobiboru ubili oko 250.000 Jevreja. ... U logoru Treblinka, fizički najvećem od svih logora za istrebljenje, ubijeno je najmanje 750.000 Jevreja i najmanje 2.000 Roma. ... Tokom Festivala žetve [op. a. operacija izvedena u novembru 1943] nacisti su ubili najmanje 42.000 Jevreja u Majdaneku, Trawnikima i Poniatowoj. ... U logoru Maidaneku, koji je i sam imao dvostruku ulogu kao logor za istrebljenje i koncentracioni logor, između 170.000 i 235.000 ljudi ubijeno je u plinskim komorama ili umrlo od pothranjenosti, brutalnosti i bolesti. ... Više od milion ljudu ubijeno je u Auschwitz-Birkenau." Smail Čekić, Izlaganje na redovnoj tribini Univerziteta u Sarajevu, 26. januara 2010. povodom 27. januara - Međunarodnog dana sjećanja na žrtve holokausta, 26-28. <http://old.unsa.ba/s/images/stories/pdf/zag/Historija%20holokausta.pdf>.

¹² "Koncentracioni logor Jasenovac, od ustaša nazivan sabirnim i radnim, s logorima u Bročicama, Krapju, Jasenovcu, Uštici, Dubičkim krečanama i Staroj Gradišci, brojnim logorskim ekonomijama u prisilno iseljenim srpskim selima (Mlaka, Orahova, Jablanac, Bistrica, Draksenić, Feričanci, Gređani, ...), te nebrojenim stratištima (Donja Gradina, Uskočke šume, šuma Partija, Međustrugovi, Limani, ...) na prostoru od 210 km² s obje strane rijeke Save i Une, od augusta 1941. do 22. aprila 1945. bio je logor smrti u kojem su ubijani muškarci, žene i djeca samo i isključivo zbog svoje nacionalne, etničke, rasne, vjerske ili ideološke pripadnosti. Sama bit ustaškog pokreta i ustaške politike u tzv. Nezavisnoj državi Hrvatskoj sadržana je u formiranju koncentracionog logora u Jasenovcu, a posebno je došla do izražaja u 1337 dana njegova djelovanja. Jasenovački logori bili su logori smrti, formirani radi potpunog istrebljenja pojedinih naroda, uključujući i Jevreje, zatim vjerskih grupa i ideoloških neistomišljenika tada uspostavljenog ustaškog režima, fašističkog i genocidnog karaktera." Smail Čekić, Izlaganje na redovnoj tribini Univerziteta u Sarajevu, 26. januara 2010. povodom 27. januara - Međunarodnog dana sjećanja na žrtve holokausta, 18. <http://old.unsa.ba/s/images/stories/pdf/zag/Historija%20holokausta.pdf>.

protjerivanja Jevreja. To je bila prva država u Europi „očišćena“ od Jevreja. Najpoznatiji koncentracioni logor na ovom području bio je Staro sajmište u Zemunu kod Beograda u kojem su bili zatvoreni Jevreji sa cijelog područja Srbije. Konac 1941. godine dočekalo je ukupno 14.000 Jevreja i Roma u ovom logoru, ali do proljeća 1942. svi su bili likvidirani.¹³ Veliki broj Jevreje ubijen je i u koncentracionom logoru na Banjici (Beograd), kao i u sabirnim logorima u Kragujevcu, Šapcu i Nišu, te radnom logoru u rudniku u Boru.¹⁴

Pored logora, tranzitnih i radnih logora formirana su i geta u koja su smještavani većinom Jevreji i Romi. Oko 3 miliona Jevreja prisilno je preseljeno u oko 400 geta u Poljskoj. U jesen 1941. formiran je geto Theresienstadt (poznatiji pod češkim imenom Terezin) na teritoriji Protektorata Češke i Moravske pod njemačkom kontrolom.¹⁵

Genocid – masovna ubistva i masovne grobnice

Izvršenja masovnih ubistava karakteristična su za period Drugog svjetskog rata. Najpoznatije mjesto masovnih likvidacija je Babi Yar, gudura pored ukrajinskog grada Kijeva. Procjenjuje se da je u dva dana (29-30. septembra 1941) na ovom lokalitetu ubijeno 33.000 ljudi, uglavnom Jevreja.¹⁶ Najdrastičniji primjer masovnih ubistava veže se za 7. decembar 1941. kada je Hitler izdao dekret poznat pod nazivom „Nacht und Nebel“, prema kojem su „noć i magla“ trebali progutati sve sumnjive i nepoželjne osobe, kojima se gubi trag i postaju nestale osobe. Velika većina nestalih su ubijeni. Tijela ubijenih najčešće su sakrivena u masovnim grobnicama, a nerijetko i spaljivana što je bila uobičajena praksa u izvršenju Holokausta. Posmrtni ostaci mnogih tijela nikada nisu otkriveni, mnogi od ekshumiranih nisu identificirani, a sudska nekih je ostala neutvrđena.

Ekshumacije ostalih masovnih grobnica nastalih u Drugom svjetskom ratu provedene su nakon rata, naročito u Saipanu i Ukrajini. Tako je u Ukrajini sprovedena istraga u slučaju nacističkog oficira Ivana Polyukhovicha, koji je optužen zbog sudjelovanja u pokolju poljskih Židova pored grada Serniki u jesen 1942. Pregledom 533 pronađenih lubanja potvrđeno je da je 410 ekshumiranih muškaraca, žena i djece usmrćeno pučnjima u glavu iz vatre nogor oružja. Polyukhovich je umro prije nego je dovršen kazneni progon. U maju 2001.

¹³ "Posljednjih 5.000 ugušeno je u aprilu 1942. gasom u - specijalno radi toga - iz Njemačke dopremljenom vozilu, nazvanom "dušegupka". To je razlog te su se funkcioneri okupacionih vlasti u Srbiji pohvalili da je Srbija prva zemlja očišćena od Jevreja." Smail Čekić, Izlaganje na redovnoj tribini Univerziteta u Sarajevu, 26. januara 2010. povodom 27. januara - Međunarodnog dana sjećanja na žrtve holokausta, 19.

<http://old.unsa.ba/s/images/stories/pdf/zag/Historija%20holokausta.pdf>.

¹⁴ Isto, 19.

¹⁵ Isto, 19-20.

¹⁶ Isto, 16.

nastojalo se istražiti nezavršeno pogubljenje i ukopavanje navodno 1.600 poljskih Židova iz 1941. u mjestu na kraju zaseoka Jadwabne, Poljska, kako bi se postavio natpis koji bi obilježio mjesta stradanja židovskih žrtava.¹⁷

Forenzičke istrage masovnih grobnica datiraju još iz Drugog svjetskog rata. Forenzički stručnjaci vršili su iskopavanja masovnih grobnica u toku Drugog svjetskog rata. Tako su već od 1943. rađene ekshumacije i proučavanje žrtava iz grobnice u Katyn šumi (današnja oblast Smolensk u Rusiji) gdje su držani zatočenici iz Poljske koji su 1940. zarobljeni od strane sovjetskih snaga. Zatočeni Poljaci pogubljeni su i pokopani u masovnim grobnicama. Iskopavanje masovnih grobnica i njihovo istraživanje obaveljeno je u aprilu 1943. pokazalo je da je većina ubijena pučnjevima u glavu, a 5 procenata pronađenih su imali ruke konopećima vezanim na leđima. Na temelju identifikacije osobnih artefakata i dokumenata, 2.914 tijela su identificirana. Izvješće je navodilo da nedostatak insekata, kao i prisutnost dokumenata, korespondencije, dnevnika, i novina, u grobnici ukazuje da je do smrti došlo od marta do maja 1940.¹⁸ I pored nevoljkosti francuskih, britanskih i američkih tužitelja, Sovjeti su uspješno zagovarali tvrdnje o pokoljima i insistirali da bilješke o masovnim masakrima u Katynu budu uključeni tokom suđenja u Nürnbergu u tački tri optužnice protiv nacista nastojeći na taj način prebaciti svoju odgovornost i pripisati je nacistima.¹⁹ Iako je istinitost tih navoda bila pod snažnom sumnjom, dopušteno je da tvrdnje ostanu, ali nisu bile predmetom sankcija i obuhvaćene pravomoćnom presudom Tribunalja. Međutim, Mihail Gorbačov je 1990. priznao da je za masakr odgovoran Sovjetski Savez (tajna policija NKVD - Народный комиссариат внутренних дел / Narodni komesarijat unutarnjih poslova).²⁰

Dakle, Drugi svjetski rat rezultirao je mnogim masovnim grobnicama u kojima se nalaze žrtve različitih režima. Pronalazak grobišta iz Drugog svjetskog rata nije jednostavan. Ubijene su osobe bacane u prirodne jame, jame iskopane na skrovitim mjestima, protutenskovske rovove i rijeke. I na području bivše SFRJ rađena su istraživanja žrtava iz Drugog svjetskog rata. Tako se masovna grobница, a vrlo vjerojatno i više njih, nalazi se u predjelu Šestina zvanom Kulmerov dolac.²¹ Svakako se uz ovu temu ne smije zaboraviti „slučaj Bleiburga“. Težinu bleiburškim zbivanjima daje i činjenica da je istina o njima desetljećima bila skrivana od šire javnosti, ne samo u ondašnjoj Jugoslaviji, nego

¹⁷ Dinah L. Shelton, *Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity*, Thomson Gale, Farmington Hills 2005. <http://www.enotes.com/genocide-encyclopedia/mass-graves>.

¹⁸ *Isto*.

¹⁹ *Isto*.

²⁰ Soviet propagandists initially blamed the killings on the Germans, however, and it was only in 1990. that President Mikhail Gorbachev admitted the Soviet NKVD secret police had been responsible. [Sovjetski propagandisti u početku su za ubojstva krivili Nijemce, a tek je 1990. predsjednik Mihail Gorbačov priznao da je sovjetska tajna policija NKVD-a odgovorna za ova ubojstva.] <https://www.dawn.com/news/384985> - pristupljeno: august 2021.

²¹ <http://www.hic.hr/masovne-grobnice-1945.htm>.

i u dijelu međunarodne javnosti, napose u onim sredinama (npr. u britanskoj, zbog čega se Bleiburg karakterizira kao velika mrlja na britanskoj savjeti) koje su na ovaj ili onaj način participirale u tim zločinima. No, zločin se nije mogao u cijelosti skriti.²² I do danas se pojme samo različiti obrisi događaja vezanih za ovaj „slučaj“.

Neizostavno je ovdje pomenuti i logor Jasenovac. Prva istraživanja u jasenovačkom logoru obavljena su 1945., a vršila ih je Komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i domaćih izdajnika.²³ Ovdje su dovođeni civili u većim grupama i ubijani.²⁴ Šezdesetih godina prošlog stoljeća obnovljena su antropološka istraživanja koja su trebala dokazati masovna ubijanja, te postojanje masovnih grobnica u radnom logoru Jasenovac i njegovoj neposrednoj okolini.²⁵ Istraživanja su vršena 1961., a zatim 1964. i 1965. godine. Na ove iskopine ponovo se vratilo 1976. Međutim, potrebno je naglasiti da se u svim slučajevima radilo sondiranje terena na lokacijama za koje se pretpostavljalno da se nalaze masovne grobnice. Potpuno iskopavanje grobnica nije nikada upotpunosti izvršeno, niti je izvršena potpuna identifikacija žrtava kao i utvrđen konačan broj ubijenih. Načinjene su samo procjena na osnovu izvršenih uzoraka sondiranja. U Gradini su 1961. sondirane tri masovne grobnice u kojima su pronađeni posmrtni ostaci (u prvoj sondi je otkriveno 17 lobanja, u drugoj sondi kuhanje ljudske kosti i istrule sitne košćice, u trećoj sondi spaljeni ostaci žrtava),²⁶ a 1964. su nastavljena ova započeta istraživanja. Od 9. do 17. aprila 1964. na 100 mjesta za koje se smatralo da su masovne grobnice napravljeno je 130 bušotina iz kojih su uzeti uzroci iz tla.²⁷ Utvrđeno je postojanje tri tipa grobnica: „one u kojima su dovedeni do groblja žvi ljudi i u njima ubijeni; grobnice u koje su dovezeni leševi i grobnice sa kuvanim i paljenim kostima.“²⁸ U Gradini je izvršeno „sondiranje“, te otkopavanje i obrada pronađenih ostataka. Utvrđeno je da se u lociranim i otkopanim grobnicama nalaze skeletni ostaci 282 osobe, od kojih 99 ženskih, 88

²² Mile Lasić, *Dubrava» u Knešpolju i druge masovne grobnice Drugog svjetskog rata i porača u Širokom Brijegu*, 2.

²³ Radomir Bulatović, *Koncetracioni logor Jasenovac s posebnim osvrtom na Donju Gradinu*, Svjetlost Sarajevo, Sarajevo 1990, 174. (dalje: R. Bulatović, *Koncetracioni logor Jasenovac*).

²⁴ „Skela je prevozila 150 do 200 ljudi, koje bi odmah na drugoj strani prihvatale ustaške patrole i vodile ih ‘Putem jauka’ u pravcu između Une i zaokreta Save kod Košutarice, kod tzv. ‘Topole fra Sotone’. Prve su pokolje vršili na tom mjestu. Danas (22.5.1947) još se uvijek tu nalazi 115 grobnica. Ustaše su traktorom preorale goleme nekropole, da bi sakrili tragove tih masovnih zločina.“ Nikola Nikolić, *Jasenovački logor*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb 1948, 434-435. (dalje: N. Nikolić, *Jasenovački logor*).

²⁵ „Fašistički su krvnici brižno nastojali sakriti ubojstva i tragove svojih groznih zločina. U samom početku, do poraza fašističke Njemačke armade pod Staljingradom, nisu se mnogo za to brinuli, jer su paranoično vjerovali u pobjedu fašističke Njemačke ... Kod ubojstava na nasipu, gdje su dnevno pogibali mnogi, mrtvace su odmah zatravljali u sam nasip. Tako je i prvi i drugi nasip u stvari velika grobnica...“. N. Nikolić, *Jasenovački logor*, 425.

²⁶ R. Bulatović, *Koncetracioni logor Jasenovac*, 174-175.

²⁷ *Isto*, 175.

²⁸ *Isto*, 176.

muških, 69 dječijih i 23 skeleta za koje se nije mogao utvrditi spol.²⁹ Situacija koja je pronađena u 12 otkrivenih grobnica u samom logoru, pokazala je da je iz 15 sondi iskopano 192 skeleta, od kojih 96 ženskih, 70 muških, 6 dječijih i 20 neodređenog spola.³⁰ „Ostećenih skeleta nije bilo mnogo zato smatramo da su u grobnicama zakopani logoraši koji su umrli u logoru.“³¹ Nakon toga su antropolozi prešli na lijevu stranu Save gdje su iskopali 24 sonde: „U 15 sondi nađeni su skeleti žrtava, a jednoj sondi bili su isključivo zakopani ostaci odijela, obuće i ličnih predmeta. Sedam ostali sondi bilo je prazno“.³² Tih 15 sondi u kojima su pronađeni kosturi odnosilo se na dvanaest masovnih grobnica.

Sondiranja obavljena 1965. godine (od 7. do 11. juna) potvrđila su postojanje masovnih grobnica (ali u nešto manjem broju) pronalaskom određenih količina sitnih kostiju, međutim pronađen je i veći broj drvenih sanduka sa pojedinačno ukopanim tijelima.³³

Sondiranja obavljena 1976. godine (od 25. do 30. augusta) dala su sljedeće rezultate: „... izbušena je bila 191 ručna bušotina od dubine između 100 i 250 cm. Od ovih 23 su sa pozitivnim rezultatima, dapače i više njih na jednoj grobnici...“³⁴ U području samog logora iskopano je 24 sonde koje su rezultirale sa 15 većih masovnih grobnica. U sondama je otkriveno 192 kostura, od toga 96 ženskih, 70 muških i 6 dječijih i 20 kostura kojima se zbog slabe očuvanosti nije mogao utvrditi spol.³⁵ Sondiranja izvršena u Gradini rezultirala su posmrtnim ostacima 48 djece, 98 žena, 14 muškaraca i 23 neutvrđenog spola, što je u konačnici dalo 183 žrtve.³⁶

Nürnbergski proces

Nakon bezuslovne predaje nacističke Njemačke u maju 1945., države pobjednice u Drugom svjetskom ratu: Velika Britanija, Francuska, Sjedinjene Američke Države i Sovjetski savez suočile su se sa potrebom sankcioniranja izvršenih zločina, odnosno krivičnog gonjenja i kažnjavanja nacističkih zločinaca. Bilo je neophodno da se ratni zločinci podvrgnu brzom procesuiranju i brzom kazni, kako bi se pravdenim izricanjem sankcija sprječilo ponavljanje istih ili sličnih počinjenih zločina. Za uspostavljanje i realizaciju ovog procesa bila je neophodna suglasnosti saveznika oko usklađivanja različitih pravnih sustava pobjedničkih sila koje su bile odgovorne u vođenju procesuiranja. Na pravnom utemeljenju procesa radilo se u Londonu godinu dana prije početka procesa.

²⁹ *Isto*, 206.

³⁰ *Isto*, 206.

³¹ *Isto*, 205.

³² *Isto*, 205-206.

³³ *Isto*, 185-188.

³⁴ *Isto*, 271.

³⁵ *Isto*, 276.

³⁶ *Isto*, 277.

Pobjedničke sile su potpisale Londonski sporazum (Nürnbergšku povelju) 8. augusta 1945. koja je zapravo predstavljala ugovor o načinu na koji će biti vođen *Nürnbergski proces*. Bez usaglašavanja pravnih sustava *Nürnbergski proces* ne bi bio moguć. Londonskom poveljom postignuta je suglasnost oko središnjih tačaka optužnice: planiranje i vođenje napadačkog rata, povreda zakona o ratovanju (ratni zločini) i zločini protiv čovječnosti, gdje su *zločini protiv čovječnosti* postali kategorija koja je upravo ovdje prvi put uvedena u pravnu terminologiju. Značilo je to uspostavljanje novog pravnog poredka.

Najpoznatije poslijeratno Krivično suđenje za kršenje međunarodnog prava (za zločine protiv mira, zločine protiv čovječnosti i ratne zločine) održano je u Palači pravde u njemačkom gradu Nürnbergu od 14. novembra 1945. do 1. oktobra 1946. Ovim suđenjem procesuirani su glavni nacistički zločinci, odnosno, visoki funkcioneri nacističkog režima. Međunarodni vojni sud (International Military Tribunal - IMT) formiran je na osnovu Londonskog sporazuma i Nürnbergške povelje usvojene 8. augusta 1945. Sastav suda činili su tužioци i sudije imenovani od strane država pobjednika. Procesuiranjem pred sudom predviđena su i proglašena kažnjivim krivična djela: zločini protiv čovječnosti i zločini protiv mira. Da bi se realizirali procesi pred ovim sudom bilo je neophodno usvojiti jedinstvene principe i osnovu za suđenje ratnim zločincima, te je Kontrolni savjet za Njemačku 20. decembra 1945. donio Zakon broj 10, kojim su razrađeni principi suđenja. Pored toga što je ovaj zakon primjenjivan pred Međunarodnim vojnim sudom, našao je svoju upotrebu i pred drugim sudovima koji su procesuirali osobe nižeg ranga za izvršene zločine. Pred ovim sudom prvi put je procesuirano najviše državno i vojno rukovodstvo neke države, ali su istovremeno i neke organizacije proglaštene zločinačkim: vodstvo NSDAP-a (Nacionalsocijalistička njemačka radnička partija - NSDAP (*National Sozialistische Deutsche Arbeiter Partei* na čijem čelu se nalazio Adolf Hitler – najodgovorniji zločinac za Drugi svjetski rat i izvršenje Holokausta); SS (*Schutzstaffel* - vojni ogranač NSDAPa); SA (*Sturmabteilung* – Jurišni odred NSDAPa); SD (*Sicherheitsdienst* – Obavještajna služba NSDAPa); Gestapo (*Geheime Staats Polizei* - tajna državna policija) i OKW (*Oberkommando der Wehrmacht* - Vrhovna komanda Njemačke armije). Sud je izrekao trinaest smrtnih presuda, tri presude doživotnog zatvora, četiri presude zatvora u trajanju od 10 do 20 godina. Jedan optuženik u svojoj ćeliji počinio je samoubistvo uoči početka suđenja, a trojica su oslobođena optužbe. U postupku procesuiranja sudsko vijeće se rukovodilo Nürnbergskim principima/načelima,³⁷ posebno načelu

³⁷ Nirnberška načela/principi predstavljaju međunarodni dokument koji je sastavila Komisija UN za međunarodno pravo na osnovu Rezolucije Generalne skupštine UN, br. 177. iz 1950. s ciljem punoga priznavanja općih međunarodnih pravnih načela koja su sadržana u Nirnberškoj povelji i koja su proizšla sa suđenja pred Međunarodnim vojnim tribunalom u Nirnbergu. *Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal*, Yearbook of the International Law Commission, 1950, vol. II, par. 97.

III prema kojem pozicija osobu ne oslobađa odgovornosti prema međunarodnome pravu za međunarodni zločin.³⁸

Specifičnost procesa u Nürnbergu³⁹ je procesuiranje nacističkih organizacija koje su u optužnici smatrane i nazvane *zločinačkim organizacijama*. Uprkos proitvljenju jednog dijela pravnika konceptu „kolektivne krivice” zastupljenom u optužnici, u članu 9 Povelje suda je stajalo da „prilikom suđenja bilo kojem pojedinom članu bilo koje grupe ili organizacije sud može proglašiti (u vezi bilo s kojim djelom za koje pojedinac može biti proglašen krivim) da je grupa ili organizacija kojoj je pojedinac pripadao kao član bila zločinačka organizacija”.⁴⁰ Međutim, u Nürnbergskom procesu sud se odredio da samo članstvo u nekoj grupi ili organizaciji ne treba značiti odgovornost, odnosno, sankcioniranje. Sud je odlučio utvrditi „da li su se optužene organizacije ili grupe sastojale od skupa ljudi čiji je zajednički cilj bio da se angažiraju u aktivnostima koje je član 6. Povelje definirao zločinačkima i u vezi s tim koji su bili ciljevi, zadaci, aktivnosti, metode, struktura i dijelovi tih organizacija”⁴¹. Optužnica je sadržavala četiri tačke: ratni zločini, zločini protiv čovječnosti, poticanje agresije, i poticanje ili sudjelovanje u zločinima protiv mira.

Nakon završene rasprave, saslušavanja svjedoka optužbe i odbrane, govora zastupnika optužbe i branitelja sud je 30. septembra i 1. oktobra 1946. proglašio svoj pravorijek i pročitao osudu svakome od 22 optuženih. Schacht, Papen i Fritzsche oslobođeni su optužbe, dok su svi ostali proglašeni krivim po jednoj ili više tačaka optužnice. Göring, Ribbentrop, Keitel, Frank, Kaltenbrunner, Rosenberg, Streicher, Sauckel, Jodl, Seyss-Inquart i Frick osuđeni su na smrt vješanjem; Hess, Raeder i Funk na doživotni zatvor; Speer i Schirach na dvadeset godina, Neurath na petnaest, a Dönitz na deset godina zatvora.⁴²

³⁸ *Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal*, 1950, United Nations 2005, 2. Odredbu istoga smisla i cilja nalazimo u pravilu 7. Povelje IMT u Nürnbergu, kao i u čl. 6. Povelje IMT za Daleki Istok u Tokiju. V. i G. Werle (2009) *General Principles of International Criminal Law*, u: A. Cassese (ed) *The Oxford Companion to International Criminal Justice*, Oxford: Oxford University Press, 61.

³⁹ Vidi: <https://hr.wikipedia.org/wiki/N%C3%BCrnberg>.

⁴⁰ Airey Neave, *Nürnberg – osobno svjedočanstvo o suđenju glavnim nacističkim ratnim zločincima 1945-1946. godine*, Globus, Zagreb 1980, 243. (dalje: A. Neave, *Nürnberg-osobno svjedočanstvo*).

⁴¹ Isto, 245.

⁴² A. Neave, *Nürnberg-osobno svjedočanstvo*, 11; *Nuremberg Trial Proceedings Vol. I, Indictment*.<https://web.archive.org/web/20070113110657/http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/count.htm>.

Tačke optužnice i presude su izgledale ovako⁴³:

Rb.	OPTUŽBE							PRESUDE			
	Optuženi	Dužnost	I	II	III I	IV	I	II	III	IV	Kazna
1.	Hermann Göring	Zapovjednik <i>Luftwaffe</i> a – njemačkog ratnog zrakoplovstva; Izvršio samoubojstvo u svojoj ćeliji dan prije izvođenja smrtne kazne.	X	X	X	X	K	K	K	K	Smrt vješanjem
2.	Rudolf Heß	Osobni Hitlerov tajnik i njegov zamjenik. Preminuo 1987. u berlinskom zatvoru Spandau.	X	X	X	X	K	K	NK	NK	doživotni zatvor
3.	Joachim von Ribbentrop	Ministar vanjskih poslova	X	X	X	X	K	K	K	K	Smrt vješanjem
4.	Wilhelm Keitel	Načelnik glavnog štaba Oružanih snaga	X	X	X	X	K	K	K	K	Smrt vješanjem
5.	Ernst Kaltenbrunner	General policije i predsjednik RSHA-a	X	X	X	X	NK		K	K	Smrt vješanjem
6.	Alfred Rosenberg	Nacistički političar i istaknuti rasni teoretičar i ideolog, jedan od prvih članova Nacističke stranke, ministar okupiranih istočnih teritorija	X	X	X	X	K	K	K	K	Smrt vješanjem
7.	Hans Frank	vođa Opće Vlade u okupiranoj Poljskoj; Izrazio kajanje	X	X	X	X	NK		K	K	Smrt vješanjem

⁴³ Legenda tabele: I - ratni zločini, II - zločini protiv čovječnosti, III - poticanje agresije, IV - poticanje ili sudjelovanje u zločinima protiv mira, X – optužen, K – Kriv, NK – Nije kriv. Izvori za tabelu: A. Neave, *Nürnberg – osobno svjedočanstvo*, 293; *Nuremberg Trial Proceedings Vol. 1, Indictment*.<https://web.archive.org/web/20070113110657/http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/count.htm>.

8.	Wilhelm Frick	ministar unutarnjih poslova Trećeg Reicha	X	X	X	X	NK	K	K	K	Smrt vješanjem
9.	Julius Streicher	Nacistički političar i antisemitski propagandist	X			X	NK			K	Smrt vješanjem
10.	Walther Funk	Ministar ekonomije Trećeg Reicha i predsjednik Reichsbanke . Pušten zbog lošeg zdravlja maja 1957, a preminuo maja 1960.	X	X	X	X	NK	K	K	K	Doživotni i zatvor
11.	Fritz Sauckel	Opunomoćenik nacističkog programa robovske radne snage, odgovoran za smrt i porobljavanje milijuna ljudi.	X	X	X	X	NK	NK	K	K	Smrt vješanjem
12.	Alfred Jodl	Bio je vođa njemačkih operacijskih snaga i šef operacijskog odjela oružanih snaga (<i>Oberkommando der Wehrmacht, OKW</i>).	X	X	X	X	K	K	K	K	Smrt vješanjem
13.	Arthur Seyss Inquart	Ministra vanjskih poslova i austrijski kancelar	X	X	X	X	NK	K	K	K	Smrt vješanjem
14.	Albert Speer	Ministar naoružanja u nacističkoj Njemačkoj. Izrazio kajanje	X	X	X	X	NK	NK	K	K	20 godina
15.	Konstantin von Neurath	Njemački ministar vanjskih poslova, Protektor Češke i Moravske. Pušten zbog lošeg zdravlja novembra 1954. nakon što je doživio srčani udar. Preminuo augusta 1956.	X	X	X	X	NK	K	K	K	15 godina
16.	Martin Bormann	Šef <i>Parteikanzleia</i> i osobni tajnik Adolfa Hitlera. Osuđen u odsutnosti. Posmrtni ostaci pronađeni su 1972. u Berlinu.	X		X	X	NK		K	K	Smrt vješanjem

17.	Baldur von Schirach	Zapovjednik Hitlerove mladeži. Izrazio kajanje	X			X	NK		K	20 godina	
18.	Erich Raeder	zapovjednik <i>Kriegsmarine</i> (njemačka ratna mornarica) Pušten zbog lošeg zdravlja septembra 1955. Preminuo novembra 1960.	X	X	X	K	K	K		doživotni zatvor	
19.	Karl Dönitz	Zapovjednik podmorničke flote i admirala flote, a nakon samoubojstva Adolfa Hitlera postao je posljednji predsjednik Trećeg Reicha.	X	X	X	NK	K	K		10 godina	
20.	Hjalmar Schacht	Predratni predsjednik <i>Reichsbanke</i> . Priznao kršenje Versajskog sporazuma. Na denacifikacijskom sudu osuden je na osam godina, ali je pušten ranije.	X	X		NK	NK			osloboden	
21.	Franz von Papen	Vice-kancelar u vlasti Adolfa Hitlera. Iako oslobođen, von Papen je 1947. ponovo osuđen kao ratni zločinac od strane denacifikacijskog suda u Njemačkoj i osuđen na 8 godina teškog rada. Oslobođen je 1949. godine nakon što je odslužio 2 godine zatvora.	X	X		NK	NK			osloboden	
22.	Hans Fritzsche		X		X	X	NK		NK	NK	osloboden
23.	Robert Ley	Prije početka suđenja, ubio se vješanjem u svojoj ćeliji.	X	X	X	X					

Nakon Nürnberškog suđenja procesuirani su ratni zločinci i u drugim državama pobjednicama koji su uhapšeni ili optuženi za počinjene zločine na njihovom području. Procjenjuje se da je između kraja rata i 1950. godine organizovano suđenje za oko 10.000 ljudi zbog kršenja zakona rata, a od tada je suđeno još stotinama ljudi pred njemačkim sudovima.⁴⁴ Ti procesi na nacionalnim sudovima vođeni su uglavnom protiv drugog i trećeg nivoa funkcionera nacističkog režima gdje su pripadali upravnicima koncentracionih logora, komandanti odreda za smaknuća, medicinsko osoblje u logorima, rukovodstvo SS-a, njemački oficiri, funkcioneri ministarstva pravosuđa, unutarnjih i vanjskih poslova i sl. Samostalno krivično procesuiranje nacističkih zločina u Njemačkoj otpočelo je 1945. Nacionalni sudovi u ovoj državi realizirali su 912 krivičnih postupaka u kojima je procesuirano 1.875 pojedinaca što je rezultiralo sa 14 smrtnih, 150 doživotnih i 842 zatvorskih kazni.⁴⁵

Po okončanju Drugog svjetskog rata države pobjednice su oformile Međunarodni vojni sud za Daleki istok (International Military Tribunal for the Far East - IMTFE) pred kojim su procesuirani japanski ratnim zločinci u Tokiju od maja 1946. do novembra 1948. Međunarodni vojni tribunal za Daleki istok bio je uspostavljen uz učešće 11 zemalja, radi vođenja sudskog postupka protiv glavnih japanskih optuženika. Dok se u Nirnbergu sudilo dvadesetdvojici optuženih za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti, suđenje u Tokiju usredsredilo se samo na zločine protiv mira (planiranje i vođenje osvajačkog rata). IMTFE je podigao optužnice za 25 ministara, diplomata i vojnih starješina, od kojih je 7 osuđeno na kaznu smrti, 16 na doživotnu robiju, a 2 na zatvor od 7 do 20 godina.⁴⁶

Kada je 1. oktobra 1946. britanski sudac Geoffrey Lawrence čitanjem presuda okončao proces stoljeća stručnjaci za krivično i međunarodno pravo očekivali su da su se pravno „naoružali” za budućnost, međutim to očekivanje nije ispunjeno. Zločini nad civilima na području bivše Jugoslavije i u Ruandi ozivjeli su ideju pravnog progona međunarodnih masovnih zločina, te su u Haagu osnovani tribunali za Jugoslaviju (ICTY) i Ruandu (ICTR). Međunarodna odgovornost nalaže poštivanje Ženevskih konvencija koje zahtjevaju od država da spriječe i kazne sva kršenja međunarodnog humanitarnog prava, kao i da donesu odgovarajuće zakone za sankcioniranje počinilaca, te da se osigura sprovođenje sudskih procesa. U principu se krivični zakonik jedne zemlje primjenjuje samo na njene državljane ili samo na njenu teritoriju. Međunarodno humanitarno pravo traži da se ide dalje i od država zahtjeva da uhapse i kazne sve one koji su počinili teška kršenja propisa i pravila međunarodnog

⁴⁴ ICRC, Istraživanje humanitarnog prava - Priručnik za nastavnike, Modul 8: Sudovi za ratne zločine. <https://www.icrc.org/en/doc/what-we-do/building-respect-ihl/education-outreach/ehl/ehl-other-language-versions/ehl-serbian-module4.pdf>.

⁴⁵ S. Čekić, Izlaganje na redovnoj tribini Univerziteta u Sarajevu, 26. januara 2010. povodom 27. januara – Međunarodnog dana sjećanja na žrtve holokausta, 42. <http://old.unsa.ba/s/images/stories/pdf/zag/Historija%20holokausta.pdf>.

⁴⁶ Isto.

humanitarnog prava, bez obzira na državljanstvo počinilaca i žrtava i bez obzira na to gdje je zločin počinjen. Ovaj princip naziva se „univerzalna jurisdikcija”. Uprkos tome što države imaju obavezu da sudski gone i kažnjavaju osobe osumnjičene za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava ograničenost nacionalnih sudova da procesuiraju počinitelje zločina naveo je međunarodnu zajednicu da preuzme veću ulogu u sprovođenju zaštite međunarodnih pravnih propisa. Od završetka Drugog svjetskog rata, međunarodna zajednica napravila je značajan napredak u nastojanjima da stane na put nekažnjavanju zločina i da njihovim počiniteljima sudi, tako da danas sprovođenje međunarodnog humanitarnog prava nije samo odgovornost država nego i međunarodnih sudova i tribunala. Nirnberške presude postavile su osnove za najvažniji skup smjernica o individualnoj krivičnoj odgovornosti po međunarodnom pravu – nirnberške norme/principle⁴⁷:

I princip: Svaka osoba koja učini djelo koji se po međunarodnom pravu smatra zločinom je odgovorna i podložna kazni.

II princip: Činjenica da domaće (nacionalno) pravo ne propisuje kaznu za djelo koji se po međunarodnom pravu smatra zločinom ne oslobađa osobu koja je učinila djelo od odgovornosti po međunarodnom pravu.

III princip: Činjenica da je osoba koja je učinila djelo koje se po međunarodnom pravu smatra zločinom to djelo uvršteno dužnosti šefa države ili nadležnog zvaničnika ne oslobađa tu osobu odgovornosti po međunarodnom pravu.

IV princip: Činjenica da je osoba postupala po naređenjima vlasti ili nadređenog ne oslobađa je odgovornosti po međunarodnom pravu, pod uslovom da je imala mogućnost moralnog izbora.

V princip: Svaka osoba optužena za krivično djelo prema međunarodnom pravu ima pravo na pravično suđenje o činjenicama i zakonu.

VI princip: Zločini kažnjivi prema međunarodnom pravu su:

- a) Zločini protiv mira
- b) Ratni zločini
- c) Zločini protiv čovječnosti

VII princip: Saučešništvo u počinjenju zločina protiv mira, ratnog zločina ili zločina protiv čovječnosti, kako je izloženo u načelu VI, zločin je prema međunarodnom pravu.

⁴⁷ Antonio Cassese, *Affirmation of The Principles of International Law Recognized by The Charter of The Nürnberg Tribunal*, United Nations Audiovisual Library of International Law, United Nations, 2009.

www.un.org/law AVL; http://www.nurembergfilm.org/trial_nuremberg_principles.shtml.

Ka Konvenciji o genocidu

Ogroman broj žrtava, masovna ubistva i druga stradanja u Drugom svjetskom ratu podstakla su formiranje Ujedinjenih nacija u čijoj Povelji su zabilježena temeljna načela, kao što su jedinstvena ljudska prava, bez razlike u rasi, spolu, jeziku ili religiji. Većina konvencija humanitarnog i ljudskog prava čije je donošenje i usvajanje slijedilo bile su reakcija, odnosno, odgovor na nacističku praksu ubijanja i zlostavljanja. *Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida* koja spada u korpus najznačajnijih međunarodnopravnih dokumenata nastala je kao posljedica iskustva počinjenog holokausta i genocida u Drugom svjetskom ratu. Poljski pravnik Raphael Lemkin bio je jedan od najznačajnijih zagovornika donošenja Konvencije. Lemkin je Jevrej - žrtva čiji je veliki broj članova porodice ubijen u Holokaustu i prepoznao je značaj činjenja koraka ka projekciji famoznog obećanja *never again*. Plansko i organizovano istrebljenje Jevreja i drugih ciljnih grupa provođeno od 1933. do 1945. u Njemačkoj i okupiranoj Evropi od strane nacističke države i njenih organa vlasti rezultirali su teško zamislivim ugnjetavanjem i ubistvima pod nacističkim režimom. Primarne žrtve bili su Jevreji, ali i Romi, te drugi slavenski narodi određeni za uništenje zbog svojih nacionalnih, etničkih ili vjerskih pripadnosti. Ciljanoj grupi pridruženi su homoseksualci, hendikepirane osobe, Jehovini svjedoci, poljska aristokratska i intelektualna elita, prevashodno politički i ideološki protivnici i neistomišljenici nacističkog režima.

Teoretičari i istraživači genocida različito pristupaju definiranju pojma genocid i tumače obuhvat same definicije. Upravo u tumačenju definicije stvara se prostor da se samo izvršenje genocida poriče što je uslovljeno različitim motivima i svršishodnostima. Neki su ideološki, dok su neki motivi strateški. Takvi motivi za posljedicu imaju izbjegavanje upotrebe adekvatnih termina, te prikrivanje ishodišta. Rene Lemarchand poredeći zločine izvršene u Ruandi, Bosni i Kambodži smatra da „skala pokolja, karakter naroda određenog za fizičku eliminaciju i smišljeni svršishodni način na koji su oni uništeni ne ostavljaju sumnju u [mojoj] svijesti da ovdje govorimo o neporecivim primjerima genocida“⁴⁸. Potrebno je naglasiti da genocid podrazumijeva, prije svega, sistematsko uništavanje ljudi i nije određen samim brojem žrtava, jer broj žrtava ne implicira manju surovost izvršenih zločina.

Genocid kao samostalno kazneno djelo razvio se nakon Drugog svjetskog rata, donošenjem i stupanjem na snagu *Konvencije o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida* (*Konvencija o genocidu*). Ovo je jedna od prvih konvencija Ujedinjenih nacija koja se odnosila na humanitarna pitanja. Usvojena je 9. decembra 1948. kao Rezolucija 260 Opće skupštine UN-a, a njeno donošenje je predstavljalo odgovor na zločine počinjene tokom Drugog svjetskog

⁴⁸ Rene Lemarchand, Poređenje polja smrti: Ruanda, Kambodža i Bosna, u: *Genocid – slučajevi, poređenja i savremene rasprave*, uredio Steven L. B. Jensen, Danski centar za holokaust i istraživanje genocida u prevodu Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2007, 163-164.

rata. Prethodilo joj je usvajanje Rezolucije 180⁴⁹ Opće skupštine iz 1947. u kojoj Ujedinjene nacije proglašavaju da je “genocid međunarodni zločin koji podrazumijeva nacionalnu i međunarodnu odgovornost pojedinaca i država”. *Konvencija* je stupila na snagu 12. januara 1951. Članom I. *Konvencije* navedeno je da je genocid, bez obzira na to je li izvršen u vrijeme mira ili rata, zločin po međunarodnom pravu čime države potpisnice preuzimaju obavezu sprječavanja i kažnjavanja ovog zločina. Usvajanje *Konvencije* rezultat je upornog truda i viegodišnjeg nastojanja poljsko-američkog pravnika Raphaela Lemkina, tvorca termina genocid⁵⁰. Genocid predstavlja destrukciju nacije ili etničke grupe, ali to ne mora biti direktna destrukcija, nego može predstavljati koordiniran plan u pravcu uništenja nacionalnih i etničkih grupa koji ne obuhvata samo djela lišavanja života, nego i sprječavanje samog života, kao i postupke kojima se ugrožavaju život i zdravlje. Genocid kao kazneno djelo, prema međunarodnom pravu, predstavlja jedan od najtežih zločina protiv čovječnosti i međunarodnog humanitarnog prava. Po Lemkinu ključna komponenta genocida je kriminalna namjera da se uništi ili istrijebi određena skupina kao takva, a pojedinci za uništenje izabrani su samo zato što pripadaju toj skupini.⁵¹ Članom 4 *Konvencije* predviđa se obaveza kažnjavanja osoba koje počine djelo genocida ili neko drugo djelo iz člana 3⁵² *Konvencije*, bez obzira na to jesu li odgovorni vladari, javni dužnosnici ili privatne osobe.

Primjena Konvencije u slučaju Republike Bosne i Hercegovine

Tužba Bosne i Hercegovine protiv SR Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) za genocid, predstavlja prvi slučaj u kojem je jedna država optužila drugu državu za genocid pred Međunarodnim sudom pravde zbog kršenja *Konvencije o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida*. Presuda Međunarodnog suda pravde u vezi s primjenom *Konvencije* u predmetu Tužbe Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore koja izrečena je 26. februara 2007.

⁴⁹ 180 (III) Draft convention on genocide: “Declaring that genocide is an international crime entailing national and international responsibility on the part of individuals and States”. <http://www.worldlii.org/int/other/UNGA/1947/75.pdf>.

⁵⁰ Nastala spajanjem grčke riječi genos - pleme, rod ili narod i latinske riječi occidio - potpuno uništenje ili eliminiranje.

⁵¹ Genocid se definira kao bilo koje od sljedećih djela počinjenih s namjerom potpunog ili djelomičnog uništenja jedne nacionalne, etničke, rasne ili vjerske skupine kao takve: a) ubojstvo članova skupine; b) nanošenje teških fizičkih ili mentalnih ozljeda članovima skupine; c) namjerno podvrgavanje skupine životnim uvjetima koji će je dovesti do potpunog ili djelomičnog uništenja; d) nametanje mjera u cilju sprječavanja rađanja u okviru skupine; e) prisilno premještanje djece iz jedne skupine u drugu skupinu. Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida, član 2.

⁵² a) genocid; b) planiranje izvršenja genocida; c) neposredno i javno poticanje na činjenje genocida; d) pokušaj genocida te e) saučesništvo u genocidu. Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida, član 3.

U izrečenoj Presudi Sud je, na osnovu dokaza prezentiranih od strane Tužiteljstva, izrekao mišljenje da se ne može utvrditi da je Srbija, preko svojih organa ili osoba čija djela povlače njenu odgovornost prema međunarodnom običajnom pravu, izvršila genocid u Bosni i Hercegovini, te da nije dokazana odgovornost Srbije za udruživanje, podsticanje ili saučesništvo radi izvršenja genocida. Međutim, Sud je konstatovao da je Srbija prekršila obavezu sprečavanja genocida, vezano za genocid izvršen u Srebrenici u julu 1995. Naime, Podnositac Tužbe svojim Zahtjevom pokušao je uvjeriti Sud u postojanje obrasca, koji predstavlja dokaz specifične namjere (*dolus specialis*) uključujući uništavanje „zaštićene grupe” na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine, prvenstveno u logorima formiranim na njenoj teritoriji, ali i na teritoriji SRJ. Tužba je insistirala na postojanju sveobuhvatnog plana o izvršenju genocida, što je uočljivo iz obrazca genocidnih djela ili potencijalnih djela genocida usmjerenih protiv osoba identificiranih na osnovu njihove pripadnosti specifičnoj grupi⁵³, te da je postojanje *specifične namjere* evidentno kako kod pojedinačnih počinioца djela genocida, preko viših nivoa vlasti u Republici Srpskoj i komandnog lanca Vojske Republike Srpske, pa do same Vlade Republike Srbije. Sud je zaključio da Podnositac tužbe nije uspio dokazati postojanje neophodne specifične namjere (*dolus specialis*) počinioца, na osnovu postojanja zajedničkog plana ili konzistentnog obrasca ponašanja koji bi mogao ukazati na postojanje takve namjere. Međutim, Sud je utvrdio da su u vojnim operacijama izvedenim u sigurnoj zoni UN-a Srebrenica u julu 1995. izvršena djela genocida u operacijama koje su vodili pripadnici Vojske republike Srpske (VRS).

Sud je presuđivao o činjenicama koje, prema pravilima međunarodnog običajnog prava o odgovornosti države, dokazuju da li bi se djela izvršenog genocida mogla pripisati Tuženoj strani. To znači da je bilo neophodno dokazati da su ta djela počinile osobe ili organi čije se ponašanje može pripisati Tuženoj strani, što pretpostavlja da osoba ili grupa osoba djeluje po instrukcijama ili na osnovu usmjerenjavanja ili kontrole te države. Sud je zauzeo stav da prezentirani elementi ne daju dovoljan činjenični osnov da se Tužena strana proglaši odgovornom po osnovu uputa ili kontrole.⁵⁴

Druga činjenica o kojoj je Sud presuđivao odnosi se na djela iz člana 3 *Konvencije u tačkama (b) do (e)*,⁵⁵ među kojima je i saučesništvo u genocidu, izvršena od strane osobe(a) ili organa čije se ponašanje može pripisati Tuženoj strani. Odgovornost država, po pravilima međunarodnog običajnog prava,

⁵³ Presuda Medunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, 26. februar 2007, paragraf 370.

⁵⁴ Presuda Medunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, 26. februar 2007, paragrafi 396-412.

⁵⁵ Član III - Kažnjiva su sledeća dela:

a) genocid;

- a) b) planiranje izvršenja genocida;
- b) neposredno i javno podsticanje na vršenje genocida;
- c) pokušaj genocida;
- d) saučesništvo u genocidu.” Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida.

podrazumijeva situacije u kojima se ponašanje bilo kojeg državnog organa treba smatrati ponašanjem države što implicira odgovornost države ukoliko to ponašanje predstavlja kršenje neke međunarodne obaveze.⁵⁶ Sud je odlučio da se iz izvedenih dokaza ne može zaključiti da je u izvršenju genocida u Srebrenici učestvovala vojska Savezne Republike Jugoslavije, niti da su njeni politički lideri uzeli učešće u pripremi, planiranju ili izvršenju genocida, iako je na osnovu izvedenih dokaza utvrđeno direktno ili indirektno učešće vojske SRJ u izvođenju vojnih operacija u Bosni i Hercegovini koje su prethodile izvršenju genocida u Srebrenici.⁵⁷ Pojedini oficiri VRS administrativno su bili vezani za 30. kadrovski centar koji se nalazio u sastavu Vojske Jugoslavije, ali su se nalazili pod komandom predsjednika Republike Srpske i bili su potčinjeni političkom rukovodstvu Republike Srpske od kojeg su i primali naređenja, a ne od SRJ. Iako je iz činjenica utvrđeno da je SRJ pružala značajnu materijalnu i finansijsku pomoć Republici Srpskoj, te isplaćivala plaće i ostale naknade nekim oficirima VRS Sud to nije smatrao dovoljnim pokazateljima njene odgovornosti.⁵⁸ Posebno je značajno bilo dokazati učešće jedinice *Škorpioni*, te formacijska pripadnost ove jedinice za koju je navedeno da je bila u sastavu Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije, gdje je Sud zauzeo stav da se ne može zaključiti da su *Škorpioni* bili *de jure* organ SRJ.⁵⁹ Na osnovu iznesenog Sud je konstatovao „da se djela genocida u Srebrenici ne mogu pripisati Tuženoj strani u smislu da su ih počinili njeni organi ili osobe ili subjekti koji u potpunosti od nje zavise, zbog čega po ovom osnovu ne postoji međunarodna odgovornost Tužene strane“⁶⁰. Rezmirajući izrečenu Presudu po *Tužbi Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore* Sud je konstatovao da nije utvrđeno da su zločine u Srebrenici izvršile osobe ili subjekti koji imaju svojstva organa Republike Srbije, da nije utvrđeno da su ti zločini izvršeni po nalozima ili na osnovu direktiva organa Republike Srbije niti da je Republika Srbija vršila efektivnu kontrolu nad operacijama u toku kojih su izvršeni ti zločini koji nepobitno predstavljaju zločin genocida. Tužitelj na osnovu iznesenih dokaza nije uspio dokazati da su savezni organi u Beogradu, niti bilo koji drugi organ SRJ, izdavali naloge za izvršenje zločina, a naročito ne sa specifičnom namjerom

⁵⁶ Odredbe Komisije međunarodnog prava o odgovornosti država, član 4 - Ponašanje organa države: “1. Ponašanje svakog organa države smatra se djelom te države po međunarodnom pravu, bilo da taj organ vrši zakonodavnu, izvršnu, sudsku ili bilo koju drugu funkciju, bez obzira na položaj koji on ima u organizaciji države i bez obzira na njegovu prirodu organa centralne vlasti ili teritorijalne jedinice države. 2. Organ uključuje bilo koju osobu ili subjekt koji imaju taj status u skladu s unutrašnjim zakonodavstvom te države.”

⁵⁷ Presuda Međunarodnog suda pravde: *Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, 26. februar 2007, paragraf 386.

⁵⁸ Ibid, Presuda Međunarodnog suda pravde: *Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, 26. februar 2007, paragrafi 387-388.

⁵⁹ “Sud konstatiра da se u svakom slučaju djelo nekog organa koje jedna država stavi na raspolaganje drugom javnom organu ne smatra djelom te države, ukoliko je taj organ postupao u ime javnog organa kojem je stavljen na raspolaganje.” Presuda Međunarodnog suda pravde: *Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, 26. februar 2007, paragraf 389.

⁶⁰ Presuda Međunarodnog suda pravde: *Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, 26. februar 2007, paragrafi 395 i 415.

(*dolus specialis*) koja karakterizira zločin genocida.⁶¹ Odlučujući da li su državni organi SRJ ili osobe koje su postupale po njenim nalozima, navođenju ili se nalazili pod efektivom kontrolom pružali pomoć ili podršku u izvršenju genocida u Srebrenici usvojen je stav da se „ponašanje nekog organa ili osobe, koji pomažu ili pružaju pomoć izvršiocu zločina genocida, ne može tretirati kao saučesništvo u genocidu, osim ukoliko je taj organ ili osoba postupala svjesno, odnosno, poznavala specifičnu namjeru (*dolus specialis*) glavnog počinjoca”⁶². Sud je zaključio kako je istina „da postoji dosta dokaza o direktnom ili indirektnom učešću zvanične vojske SRJ, pored oružanih snaga bosanskih Srba, u vojnim operacijama u Bosni i Hercegovini u godinama koje su prethodile događajima u Srebrenici. Politički organi Ujedinjenih nacija u više su navrata osudili ovakvo učešće, zahtijevajući da ga SRJ prekine (vidjeti, naprimjer, rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a broj 752 (1992), 757 (1992), 762 (1992), 819 (1993), 838 (1993)). Nije, međutim, dokazano da je postojalo takvo učešće u okviru masakara izvršenih u Srebrenici (vidjeti paragrafe 278-297 gore u tekstu). Pored toga, ni Republika Srpska ni VRS nisu bili *de jure* organi SRJ, s obzirom da niti jedni niti drugi nisu imali status organa te države prema njenom unutrašnjem zakonodavstvu.”⁶³ Također, „nema sumnje da je prilično značajna pomoć političke, vojne i finansijske prirode, koju je SRJ počela pružati Republici Srpskoj i VRS mnogo prije tragičnih događaja u Srebrenici, nastavljena i tokom tih događaja. U tom smislu, nesumnjivo je da su zločini u Srebrenici izvršeni, barem djelimično, sredstvima koje su počinjeni tih djela imali na raspolaganju zahvaljujući općoj politici pružanja pomoći i podrške koju je prema njima vodila SRJ... jer u razmjeni argumentacije između strana u sporu nije utvrđeno, izvan svake sumnje, da li su vlasti SRJ snabdijevale - i da li su nastavile snabdijevati - lider VRS koji su donosili odluke o spomenutim djelima genocida i izvršavali ih uz pomoć i podršku tih vlasti, u vrijeme kada su one nesumnjivo bile svjesne da će se genocid dogoditi ili da je on već u toku; drugim riječima, ne samo da će se masakri izvršiti ili da su već u toku već da njihovi počinjeni imaju konkretnu namjeru koja karakterizira genocid, odnosno, namjeru da se potpuno ili djelimično uništi grupa ljudi kao takva”⁶⁴. Također, procijenjeno je da su odluke

⁶¹ „Sve indikacije govore suprotno: da su odluku o ubijanju odrasle muške populacije muslimanske zajednice u Srebrenici donijeli neki pripadnici Glavnog štaba VRS, ali bez naloga SRJ ili bez njene efektivne kontrole. Što se tiče ubistava koje je izvršila paravojna formacija Škorpioni, posebno u Trnovu ..., čak i da je prihvaćeno da su ona predstavljala element genocida počinjen na području Srebrenice, što nije jasno utvrđeno na osnovu dosadašnjih odluka koje je MTKBJ donio ..., nije dokazano da su ona izvršena niti po nalogu niti pod kontrolom organa SRJ.” *Presuda Medunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, 26. februar 2007, paragraf 413.

⁶² *Presuda Medunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, 26. februar 2007, paragraf 421.

⁶³ *Presuda Medunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, 26. februar 2007, paragraf 386.

⁶⁴ *Presuda Medunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, 26. februar 2007, paragraf 422.

o masovnim ubistvima muškaraca bošnjačke nacionalnosti u Srebrenici donesene neposredno pred njihovo izvršenje, te da vlasti u Beogradu nisu bile upoznate sa njihovom realizacijom. Na osnovu iznesenih dokaza nije moguće utvrditi da je SRJ pružala pomoć ili da će se pružena pomoć direktno koristiti za izvršenje genocida, te je zaključeno da ne postoji međunarodna odgovornost SRJ za djela saučesništva u genocidu iz člana III, tačka (e) *Konvencije*.⁶⁵ Međutim, Sud je zaključio „da su djela počinjena u Srebrenici, koja potпадaju pod član II (a) i (b) Konvencije, izvršena sa specifičnom namjerom da se djelimično uništi grupa muslimana Bosne i Hercegovine kao takva; i shodno tome, da ona predstavljaju djela genocida koji su izvršili pripadnici VRS u Srebrenici i u njenoj okolini počevši od 13. jula 1995“.⁶⁶

Sud se izjašnjavao i o činjenicama koje se odnose na odgovornost Tužene strane da sprječi i kazni izvršenje genocida. Odlučujući po pitanju odgovornosti zbog nepoštivanja obaveza sprečavanja⁶⁷ i kažnjavanja genocida Sud je ocjenjivao da li je SRJ valjano izvršila obavezu sprečavanja genocida, što se odnosi, prije svega, na sposobnost države da efektivno utječe na postupke onih za koje je vjerovatno da mogu izvršiti ili su u toku izvršenja genocida⁶⁸, te mogućnost države da utječe na osnovu pravnih kriterija, jer je jasno da svaka država može djelovati samo u okviru granica koje joj dopušta međunarodno

⁶⁵ *Presuda Međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, 26. februar 2007, paragraf 424.

⁶⁶ *Presuda Međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, 26. februar 2007, paragraf 297.

⁶⁷ Razlika između kršenja obaveze sprečavanja genocida i saučesništva u genocida je što “saučesništvo uvijek nužno prepostavlja da je poduzeta neka pozitivna akcija u cilju pružanja pomoći i podrške počiniocima genocida, dok kršenje obaveze sprečavanja nastaje na osnovu propusta da se usvoje i primjene adekvatne mjere u cilju sprečavanja izvršenja genocida. Drugim riječima, dok saučesništvo proistječe iz djelovanja, kršenje obaveze sprečavanja proizlazi iz propusta; to je samo odraz shvatanja da zabrana genocida i ostalih djela navedenih u članu III, uključujući saučesništvo, stavlja države pred negativnu obavezu, odnosno obavezu nevršenja zabranjenih djela, dok dužnost sprečavanja stavlja države pred pozitivnu obavezu - da daju sve od sebe da bi se osiguralo da do takvih djela ne dođe... jedna se država ne može proglašiti odgovornom za saučesništvo, osim ako su barem njeni organi bili svjesni da će se genocid izvršiti ili da je u toku i ako je pomoći i podrška koja je, od trenutka kada su oni toga postali svjesni pa nadalje, počiniocima krivičnih djela ili onima koji su se spremali izvršiti ih, omogućila ili olakšala izvršenje tih djela. Drugim riječima, saučesnik mora pružiti podršku izvršenju genocida uz puno saznanje o činjenicama. Za razliku od toga, može se proglašiti da je država prekršila obavezu sprečavanja, iako ona, u vrijeme kada je trebala djelovati, ali je to propustila, nije imala sigurna saznanja da će se genocid izvršiti ili da je u toku; da bi na ovoj osnovi nastala njena odgovornost, dovoljno je da je država bila svjesna ili da je trebala imati saznanja, pod normalnim okolnostima, o postojanju velike opasnosti da će biti izvršena djela genocida.” *Presuda Međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, 26. februar 2007, paragraf 432.

⁶⁸ “Sama ova mogućnost zavisi, između ostalog, od geografske udaljenosti date države od mjesta događaja, te od jačine političkih veza, kao i svih drugih veza, između vlasti te države i glavnih učesnika u događajima.” *Presuda Medunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, 26. februar 2007, paragraf 430.

pravo.⁶⁹ Odgovornost za nepoštivanje obaveze sprečavanja genocida može se pripisati državi samo ukoliko je genocid zaista i izvršen, jer kada počne njegovo izvršenje tada dolazi i do povrede obaveze sprečavanja.⁷⁰ Sud je konstatovao da je SRJ imala značajan utjecaj na izvršitelje genocida u Srebrenici – organe i strukture VRS i Republike Srpske – zahvaljujući izuzetno jakim političkim, vojnim i finansijskim odnosima.⁷¹ SRJ je imala sredstva da reagira kako bi ispunila svoju obaveze sprečavanja, ali se uzdržala da ih primjeni, te iako „nije dokazano da su beogradske vlasti bile upoznate s odlukom da se fizički uništi cjelokupno stanovništvo odraslih muškaraca muslimanske zajednice Srebrenice. Ipak, uzimajući u obzir cjelokupnu međunarodnu zabrinutost za ono što je izgledalo vjerovatno da će se dogoditi u Srebrenici, a imajući u vidu Miloševićeve vlastite primjedbe upućene Mladiću koje jasno ukazuju da je postojala spoznaja o opasnostima i da su te opasnosti bile takvog karaktera da su mogle sugerirati namjeru o izvršenju genocida, ako se ništa ne učini da se ukloni opasnost, moralo je biti jasno da postoji ozbiljan rizik od izvršenja genocida u Srebrenici. Međutim, Tužena strana nije pokazala da je preduzela bilo kakvu inicijativu da se spriječi ono što se dogodilo ili bilo kakvu akciju sa svoje strane da spriječi izvršene zločine. Prema tome, mora se zaključiti da organi Tužene strane nisu uradili ništa da se spriječe masakri u Srebrenici, tvrdeći da su bili nemoćni da to učine, što se teško uklapa u kontekst njihovog poznatog utjecaja na VRS.“⁷²

Prema članu VI *Konvencije* osobe optužene za genocid ili neko drugo djelo navedeno u članu III *Konvencije* procesuirala nadležni sud države na čijem je teritoriju djelo počinjeno ili međunarodni krivični tribunal kojem je dodijeljena nadležnost u odnosu na one ugovorne strane koje su tu nadležnost prihvatile.⁷³ Na osnovu ovog člana *Konvencije* Sud je konstatovao da je tužena strana imala obavezu da sarađuje

⁶⁹ „Mogućnost države da utječe može varirati u zavisnosti od njene određene pravne pozicije u odnosu na situacije i osobe suočene s opasnošću ili realnošću genocida.“ *Presuda Međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, 26. februar 2007, paragraf 430.

⁷⁰ „Do kršenja međunarodne obaveze, kojom se zahtijeva od države da spriječi određeni događaj, dolazi onda kada se on dogodi i proteže se na cijeli period tokom kojeg se nastavlja i ostaje u koliziji s tom obavezom.“ (prema Komisiji međunarodnog prava članu 14, paragraf 3, Odredaba o odgovornosti države) Međutim, to ne znači da obaveza sprečavanja genocida nastaje samo onda kada se počne s izvršenjem genocida; to bi bilo absurdno, jer je cijeli smisao obaveze da se spriječi ili da se pokuša spriječiti činjenje tog djela. Zapravo, obaveza države da spriječi i odgovarajuća obaveza da djeluje nastaje onog trenutka kada država sazna, ili bi bilo potrebno da je znala, u normalnim okolnostima, o postojanju ozbiljne opasnosti od izvršenja genocida. Od tog trenutka nadalje, ukoliko država raspolaže sredstvima koja bi mogla imati zastrašujući karakter za one za koje se sumnja da pripremaju genocid ili za koje postoji osnovana sumnja da podstiču specifičnu namjeru (*dolus specialis*), ona je dužna ta sredstva koristiti u zavisnosti od okolnosti.“ *Presuda Međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, 26. februar 2007, paragraf 431.

⁷¹ *Presuda Međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, 26. februar 2007, paragraf 434.

⁷² *Presuda Međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, 26. februar 2007, paragraf 438.

⁷³ *Presuda Međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, 26. februar 2007, paragraf 441.

sa Međunarodnim sudom za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine, ali da tu dužnost kažnjavanja genocida koja proizlazi iz *Konvencije* nije obavila, te da je time nastala njena međunarodna odgovornost. Ovakav stav prevashodno je opravdan činjenicom da se general Ratko Mladić koji je optužen (a kasnije i presuđen) kao jedan od najodgovornijih za genocid počinjen u Srebrenici – sigurnoj zoni UN-a, nalazio na teritoriji Republike Srbije u proteklom periodu, a da vlasti te države nisu učinile korake kako bi ga lišile slobode i predale u postupak daljeg procesuiranja.⁷⁴ Također, Sud je utvrdio da Tužena strana nije ispunila obavezu da „preduzme sve potrebne mjere koje su u njenoj moći u cilju sprečavanja izvršenja zločina genocida“... kao i da „osigura da niti jedna... organizacija ili osoba koja može biti podvrgнутa njenom... utjecaju, ne izvrše zločin genocida“.⁷⁵

S obzirom da nije moguće utvrditi uzročno-posljedičnu vezu između kršenja obaveze o sprečavanju izvršenja genocida i štete proistekle iz počinjenja genocida u Srebrenici, Sud je zaključio da novčana naknada ne predstavlja adekvatan oblik reparacija za kršenje obaveze sprečavanja genocida.⁷⁶

Sud je naložio da Srbija mora odmah poduzeti efikasne korake u cilju osiguravanja punog poštivanja obaveze preuzetih prihvatanjem *Konvencije*, te da u cilju kažnjavanja djela genocida prebací osobe optužene za genocid ili za bilo koje drugo djelo u Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju.⁷⁷ Ova odluka Suda uslovila je hapšenje Radovana Karadžića i Ratka Mladića, najviše rangiranih osoba u političkoj i vojnoj strukturi Republike Srpske koji su u postupcima pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju proglašeni odgovornima, između ostalog, za počinjeni genocid u Srebrenici – sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija.

Izrečenom presudom Međunarodni sud pravde je konstatovao da je SR Jugoslavija (Republika Srbija kao njen pravni sljedbenik) vezano za genocid izvršen u Srebrenici u julu 1995, prekršila obavezu sprečavanja genocida prema *Konvenciji* o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. Sud je odlučio i naložio da Srbija mora odmah poduzeti efikasne korake u cilju osiguravanja punog poštivanja obaveze prema *Konvenciji* o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida sa ciljem kažnjavanja djela genocida kako je to definirano tekstom *Konvencije*, te prebaciti osobe optužene pred Međunarodnim krivičnim

⁷⁴ Posebno imajući u vidu “izjave ministra za vanjske poslove Tužene strane koje su prenijete i u međunarodnoj stampi aprila 2006, a prema kojima su obavještajne službe ove države znale gdje Mladić živi u Srbiji, ali nisu obavijestile nadležne organe koji bi izdali nalog za njegovo hapšenje, jer su neki pripadnici tih službi navodno ostali lojalni tom bjeguncu.” *Presuda Medunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, 26. februar 2007, paragraf 448.

⁷⁵ *Presuda Medunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, 26. februar 2007, paragraf 456.

⁷⁶ Ibid, parografi 459-470; U konačnici, Sud je zauzeo stav da “spor nije takve prirode da bi bilo primjereno davanje naloga za plaćanje naknade ... niti za pružanje uvjerenja i garancija o neponavljanju.” *Presuda Medunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, 26. februar 2007, paragraf 471.

⁷⁷ Isto.

tribunalom za bivšu Jugoslaviju za genocid ili za bilo koje od djela iz nadležnosti Tribunala, kao i obavezu potpune saradnje s Tribunalom u Hagu.

Zaključci

Razmatrajući uvjete koji predstavljaju osnovu za realizaciju genocida potrebno je razumjeti da oni mogu biti višezačni. Naime, činjenice pokazuju da je u slučaju Holokausta motiv bio naglašeno inspirisanim materijalnim prisvajanjima i preuzimanjem finansijske dominacije (unapređenjem i uvećanjem bogatstva). Međutim, to nije uvijek isključivi motiv. Razmatrajući činjeničnu osnovu sa ciljem utvrđivanja sociooloških okolnosti za realizaciju genocidnih procesa i izvršenje genocida Lemarchand stoji na stanovištu da je Bosna i Hercegovina predstavljala tipično neslojevito društvo gdje su nacionalne grupe živjele zajedno „slobodni od društvene subordinacije”⁷⁸. Međuetnički odnosi zasnivali su se više na „segmentiranju” nego na „uslojavaju”, jer su klasne razlike postojale unutar svake grupe, te su se različite etničke zajednice nalazile unutar istih društvenih slojeva. Lemarchand naglašava da „pokretačka snaga iza genocida nad muslimanima nije bila namjera da se prevenira ili povrati etnički status (kao u Ruandi), nego unapređenje Srbije u etnički homogen teritorij”⁷⁹. Svoje stajalište opravdava pozivajući se na Rogersa Brubakera koji tumači ove odnose „trostrukom vezom ... koja povezuje nacionalne manjine, odskora nacionalne države u kojima žive i vanjske ‘domovine’ kojima pripadaju, odnosno mogu pripadati, etnokulturalnim afinitetom, ali ne i pravnim državljanstvom”⁸⁰.

U izvršenju genocida nezanemarljiv je ideološki okvir, što se eklatantno pokazuje u slučaju genocida počinjenom u Republici Bosni i Hercegovini gdje su, kako to navodi Lemarchand, „etničke operacija izvedene u ime Velike Srbije”⁸¹. U ovom slučaju probuđeni etno-regionalni nacionalizam insistirao je na povlačenju granica oko samoprolamovanih nacionalnih zajednica. Imperativno insistiranje na manjinskim pravima u ime Velike Srbije, uz ignoriranje prava muslimana i Hrvata, podrazumijevalo je „čišćenje Srbije od stranih elemanata” (kako to Vasa Čubrilović navodi u Memorandumu iz 1937) u prepostavljenim srbjanskim enklavama. U korijenu ideologije utemeljena je mitomanija koja se koristi kao sredstvo u implementiraju dnevno-političkih potreba, kojom se daje „novo značenje prošlosti da bi se opravdala genocidna sadašnjost”⁸². Nećemo ovdje zaboraviti podsjetiti na doprinos srpske književnosti u kojoj se bosanski muslimani prikazuju ‘poturicama’,

⁷⁸ Rene Lemarchand, Poređenje polja smrti: Ruanda, Kambodža i Bosna, u: *Genocid – slučajevi, poređenja i savremene rasprave*, uredio Steven L. B. Jensen, Danski centar za holokaust i istraživanje genocida u prevodu Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2007, 169. (dalje: R. Lemarchand, *Poređenje polja smrti*).

⁷⁹ R. Lemarchand, *Poređenje polja smrti*, 169.

⁸⁰ *Isto*.

⁸¹ *Isto*, 175.

⁸² *Isto*, 178.

što je teza lansirana u Njegoševom *Gorskom vijencu* iz 1847. i Andrićevom romanu *Na Drini ćuprija* iz 1945. u kojima se kroz metafore, analogije i eksplisitne tvrdnje, nude razmišljanja o dobrom (Srbi) naspram zla (muslimani), te naglašava praksa „nabijanja na kolac”, kao simbol turskih tj. muslimanskih izopačenosti, insistirajući na tome kao argumentaciji za ekstremne forme antimuslimanstva.

Kao što je slučaj sa Holokaustom, tako je i sa genocidima koji su počinjeni i poslije njega, riječ o zločinima iza kojih stoji država sa sistematski organiziranim državnim aparatom dizajniranim kao aparat nasilja usmjerenim na masovno ubijanje pripadnika određene religijske, rasne ili nacionalne pripadnosti. Upravo ova organizaciona dimenzija, iza koje stoji država sa svojim aparatom, ključni je faktor cjelokupnog mehanizma masovnog ubijanja. Iz slučajeva počinjenog genocida učimo da je organizaciona mreža, isprepletena od vladajuće strukture, pa sve do najnižih ešalona administrativne hijerarhije, pretpostavka uspješnog osmišljavanja, planiranja i realizacije masovnih ubistava. Jednako tako, identifikovanje počinitelja - svih učesnika u realizaciji genocidnih akata i njihovog prikrivanja, hapšenje i procesuiranje, pretpostavka su uspješnog okončanja genocidnog procesa, kao i njegovog poricanja, minimiziranja i negiranja.⁸³ Najočitiji pokazatelj ovim tvrdnjama je procesuiranje izvršeno u sklopu Nürnberškog procesa, kao i procesuiranje pred drugim međunarodnim i nacionalnim sudovima kojima su stvorene pretpostavke za prihvatanje činjenica i individualiziranje krivaca. To dalje doprinosi društvenom prihvatanju i njegovoј tranziciji. U svjetlu savremene prakse nemoguće je ignorisati postupak vođen pred Međunarodnim sudom pravde u Tužbi koju je Bosne i Hercegovine pokrenula 20. marta 1993. kada je Uredu registrara Međunarodnog suda pravde podnijela Zahtjev za pokretanje postupka protiv Savezne Republike Jugoslavije u vezi sa kršenjem *Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*. U Presudi izrečenoj 26. februara 2007. Sud je zauzeo mišljenje da se, na osnovu dokaza prezentiranih od strane Tužiteljstva, ne može konstatovati da je Srbija izvršila genocid u Bosni i Hercegovini, preko svojih organa ili osoba čija djela povlače njenu odgovornost prema međunarodnom običajnom pravu. Takođe, u Presudi je konstatovano da Tužiteljstvo nije uspjelo dokazati odgovornost Srbije za udruživanje, podsticanje ili saučesništvo radi izvršenja genocida. Međutim, Sud je konstatovao da je Srbija prekršila obavezu sprečavanja genocida, vezano za genocid izvršen u Srebrenici u julu 1995. Međunarodni sud pravde je razmatrao Zahtjev u kojem je Republika Bosna i Hercegovina insistirala na postojanju obrasca koji predstavlja dokaz specifične namjere (*dolus specialis*) uključujući uništavanje „zaštićene grupe” na teritoriji Bosne i Hercegovine koju je uspostavio SR Jugoslavija (Republika Srbija kao njen pravni sljedbenik). Taj obrazac postupaka korišten je i prema pripadnicima „zaštićene grupe” u logorima

⁸³ „Kao u Ruandi, bliske radne relacije razvijene su između paravojnih jedinica i federalne armije pod srpskom dominacijom, koja je kasnije odigrala glavnu ulogu u izrezivanju srpskih autonomnih oblasti. Bilo da ih je počinila policija, oružane snage Ruande, paravojne jedinice ili Jugoslavenska armija, u Ruandi kao i u Bosni, masakri se nisu mogli dogoditi bez centralnog genocidnog plana elaboriranog i zamišljenog od vrha države.“ R. Lemarchand, *Poređenje polja smrti*, 185.

formiranim u Bosni i Hercegovini, ali i na teritoriji SRJ. Također, pokušalo se dokazati postojanja sveobuhvatnog plana o izvršenju genocida, na šta ukazuje obrazac genocidnih djela ili potencijalnih djela genocida vršenih širom teritorije protiv osoba identificiranih na osnovu njihove pripadnosti specifičnoj grupi. Tužba je nastojala dokazati da je genocidna nakana bila prisutna kako kod pojedinačnih počinjaca djela genocida, preko viših nivoa vlasti bilo u okviru VRS ili Republike Srpske, pa do same Vlade Republike Srbije. Sud je konstatovao da je SRJ imala značajan utjecaj na izvršitelje genocida u Srebrenici – organe i strukture VRS i Republike Srpske – zahvaljujući izuzetno jakim političkim, vojnim i finansijskim odnosima.

Šta učimo iz Holokausta i genocida, iz postupaka procesuiranja najodgovornijih osoba za izvršenje najmonstruoznijih zločina u historiji, te slučajeva kojima se bavilo međunarodno pravo? Da li je individualiziranje krivice dovoljno za ostvarivanje famoznog *never again?* Zaključujemo da je realizacija Holokausta i genocida uključivala cjelokupne strukture, niz pojedinaca, vladinih institucija i organizacija na lokalnoj, nacionalnoj, regionalnoj i globalnoj razini. Holokaust izvršen u Drugom svjetskom ratu predstavlja jedinstven događaj jer je prešao međudržavne granice i izvršio nevjerovatan utjecaj na sve segmente društva. I desetljećima kasnije, društvo se još uvijek bore protiv izazova antisemitizma i ksenofobije, ali genocidi se događaju što iz temelja osporava ljudske vrijednosti. Holokaust i genocid predstavljaju jedinstvene događaje u vremenu i prostoru, te predstavljaju izazovna pitanja koja traže odgovore o individualnoj i kolektivnoj odgovornosti, ali i pitanja društvenih normi koje mogu postati opasne za određene skupine i društvo u cijelini. Iz dosadašnjih slučajeva i iskustva učimo da individualiziranje krivice nije dovoljno. Holokaust je pokazao kako nacija može koristiti svoje strukture, procese i tehničku stručnost da angažira razne segmente društva za sprovođenje politika zasnovanih na isključivosti i diskriminaciji koje vode genocidu. Ovdje je važno sagledati koju ulogu su imali historijski, socijalni, vjerski, politički i ekonomski faktori u eroziji i raspadu demokratskih vrijednosti i ljudskih prava kako bi se ustanovili mehanizmi i procesi koji vode do genocida, sa konačnim ciljem uspostavljanja zdravog promišljanja o važnosti vladavine prava i djelovanja demokratskih institucija, te zaštiti načela kako bi se sprječilo kršenje ljudskih prava koje nerijetko eskalira u masovna zvjerstva.

Prevencija genocida moguća je ukoliko je moguće prepoznati faktore koji upućuju na mogućnost njegovog pojavljivanja. Pravovremenim, efikasnim i efektivnim djelovanjem na te faktore moguće je očekivati sprječavanje njegovog pojavljivanja. Iskustva nas uče (Holokaust nad Jevrejima, te genocidi u Bosni, Ruandi, Kambodži, ...) da su ekonomske prilike najčešći pokazatelj izbijanja sukoba. Ukoliko se oni ukrste sa politikom države i ostvarivanjem njenih interesa imamo već povoljno tlo na kojem može „bujati” rat ili neki drugi oblik djelovanja kao npr. pobune određenih socijalnih kategorija uzrokujući razvoj revolucije i daljih događanja. Također, interesi drugih država mogu uzrokovati pojavu vojne agresije i teritorijalno osvajanja što je nerijetko značajan preduvjet izvršenja genocida nad grupama čija egzistencija onemogućava plasman takvih nastojanja. Kao ključ

konačnog razvoja situacije, ne treba izgubiti iz vida, i međunarodne okolnosti i međunarodne odnose koji mogu pogodovati slobodnjem djelovanju samih počinitelja genocida. To su neke od najznačajnijih varijabli koje mogu da utječu na vjerovatnoću počinjenja i nekih budućih genocida.

Summary

When considering the conditions that represent the basis for the realization of genocide, it is necessary to understand that they can be ambiguous. Namely, the facts show that in the case of the Holocaust, the motive was strongly inspired by material appropriations and taking over financial dominance (by improving and increasing wealth). However, this is not always the only motive. Considering the factual basis with the aim of determining the sociological circumstances for the realization of genocidal processes and the execution of genocide, Lemarchand is of the opinion that Bosnia and Herzegovina represented a typical non-stratified society where national groups lived together „free from social subordination“. Inter-ethnic relations were based more on „segmentation“ than on „stratification“, because class differences existed within each group, and different ethnic communities were located within the same social strata. Lemarchand emphasizes that „the driving force behind the genocide against Muslims was not the intention to prevent or restore ethnic status (as in Rwanda), but the promotion of Serbia into an ethnically homogeneous territory“. He justifies his point of view by referring to Rogers Brubaker, who interprets these relations as a „triple bond ... that connects national minorities, the national states in which they live, and the external 'homelands' to which they belong, or can belong, by ethno-cultural affinity, but not by legal citizenship“.

In the execution of genocide, the ideological framework is not negligible, which is glaringly shown in the case of genocide committed in the Republic of Bosnia and Herzegovina where, as Lemarchand states, „ethnic operations were carried out in the name of Greater Serbia“. In this case, the awakened ethno-regional nationalism insisted on drawing borders around self-proclaimed national communities. Imperative insistence on minority rights in the name of Greater Serbia, while ignoring the rights of Muslims and Croats, meant „cleansing Serbia of foreign elements“ (as Vasa Čubrilović states in the 1937 Memorandum) in supposed Serbian enclaves. Mythomania is at the root of the ideology, which is used as a tool in the implementation of daily political needs, which gives „a new meaning to the past in order to justify the genocidal present“. We will not forget to remind here the contribution of Serbian literature in which Bosnian Muslims are portrayed as „pouters“, which is a thesis launched in Njegoš's *Gorski vijenc* from 1847 and Andrić's novel *Na Drini ćuprija* from 1945, in which through metaphors, analogies and explicit statements, they offer thinking about good (Serbs) versus evil (Muslims), and emphasizes the practice of „impaling“ as a symbol of Turkish, i.e. of Muslim depravity, insisting on it as an argument for extreme forms of anti-Muslimism.

As is the case with the Holocaust, so with the genocides that were committed even after it, we are talking about crimes that are behind the state with a systematically organized state apparatus designed as an apparatus of violence aimed at the mass killing of members of a certain religious, racial or national affiliation. It is precisely this organizational dimension, behind which the state stands with its apparatus, that is the key factor in the entire mechanism of mass killing. From the cases of committed genocide, we learn that an organizational network, intertwined from the ruling structure down to the lowest echelons of the administrative hierarchy, is a prerequisite for the successful design, planning and implementation of mass murders. Equally, identifying the perpetrators - all participants in the realization of genocidal acts and their concealment, arrest and prosecution are prerequisites for the successful completion of the genocidal process, as well as its denial, minimization and negation. The most obvious indicator of these claims is the prosecution carried out as part of the Nuremberg process, as well as the prosecution before other international and national courts, which created prerequisites for the acceptance of the facts and the individualization of the guilty. This further contributes to social acceptance and its transition. In the light of contemporary practice, it is impossible to ignore the proceedings conducted before the International Court of Justice in the Lawsuit initiated by Bosnia and Herzegovina on March 20, 1993, when it submitted to the Registry Office of the International Court of Justice a Request for the initiation of proceedings against the Federal Republic of Yugoslavia in connection with the violation of the Convention on the Prevention and punishing the crime of genocide. In the Verdict delivered on February 26, 2007, the Court took the view that, based on the evidence presented by the Prosecutor's Office, it cannot be concluded that Serbia committed genocide in Bosnia and Herzegovina, through its organs or persons whose acts entail its responsibility under international customary law . Also, the Verdict stated that the Prosecutor's Office failed to prove Serbia's responsibility for association, incitement or complicity in the commission of genocide. However, the Court found that Serbia violated the obligation to prevent genocide, related to the genocide committed in Srebrenica in July 1995. The International Court of Justice considered the Request in which the Republic of Bosnia and Herzegovina insisted on the existence of a form that represents evidence of specific intent (*dolus specialis*) including the destruction of the „protected group“ on the territory of Bosnia and Herzegovina established by the FR Yugoslavia (the Republic of Serbia as its legal successor). This pattern of procedures was also used against members of the „protected group“ in the camps formed in Bosnia and Herzegovina, but also on the territory of the FRY. Also, an attempt was made to prove the existence of a comprehensive plan to commit genocide, as indicated by the pattern of genocidal acts or potential acts of genocide committed throughout the territory against persons identified on the basis of their belonging to a specific group. The lawsuit sought to prove that genocidal intent was present both among the individual perpetrators of the act of genocide, through the higher levels of government either within the VRS or Republika Srpska, and up to the Government of the Republic of Serbia itself. The court stated that the FRY had a significant influence on the perpetrators of the

genocide in Srebrenica - the organs and structures of the VRS and Republika Srpska - thanks to extremely strong political, military and financial relations.

What do we learn from the Holocaust and genocide, from the procedures for prosecuting the most responsible persons for the commission of the most monstrous crimes in history, and from the cases dealt with by international law? Is the individualization of guilt enough to achieve the famous never again? We conclude that the realization of the Holocaust and genocide involved entire structures, a number of individuals, government institutions and organizations at the local, national, regional and global levels. The Holocaust carried out in the Second World War is a unique event because it crossed international borders and had an incredible impact on all segments of society. And decades later, societies are still struggling against the challenges of anti-Semitism and xenophobia, but genocides are taking place that fundamentally challenge human values. The Holocaust and genocide represent unique events in time and space, and represent challenging questions that require answers about individual and collective responsibility, but also questions of social norms that can become dangerous for certain groups and society as a whole. We learn from past cases and experience that individualizing blame is not enough. The Holocaust demonstrated how a nation can use its structures, processes, and technical expertise to engage various segments of society to implement exclusionary and discriminatory policies that lead to genocide. Here it is important to look at what role historical, social, religious, political and economic factors played in the erosion and disintegration of democratic values and human rights in order to establish the mechanisms and processes that lead to genocide, with the ultimate goal of establishing a healthy reflection on the importance of the rule of law and actions of democratic institutions, and protect principles in order to prevent the violation of human rights, which often escalates into mass atrocities.

Prevention of genocide is possible if it is possible to recognize the factors that indicate the possibility of its occurrence. By timely, efficient and effective action on these factors, it is possible to expect to prevent its occurrence. Experiences teach us (the Holocaust against the Jews, and genocides in Bosnia, Rwanda, Cambodia, ...) that economic conditions are the most common indicator of the outbreak of conflict. If they intersect with state policy and the realization of its interests, we already have a favorable ground on which war or some other form of action, such as rebellions of certain social categories causing the development of revolution and further events. Also, the interests of other countries can cause the appearance of military aggression and territorial conquest, which is often a significant precondition for the execution of genocide against groups whose existence prevents the implementation of such efforts. As the key to the final development of the situation, we should not lose sight of the international circumstances and international relations that can favor the freer action of the perpetrators of genocide themselves. These are some of the most significant variables that can influence the likelihood of committing some future genocides.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Objavljeni izvori/Published sources:

1. *Presuda Međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, 26. februar 2007.

Knjige/Books:

1. Bulatović Radomir, *Koncetraциони логор Jasenovac s posebnim osvrtom na Donju Gradinu*, Svjetlost Sarajevo, Sarajevo 1990.
2. Cassese Antonio, *Affirmation of The Principles of International Law Recognized by The Charter of The Nürnberg Tribunal*, United Nations Audiovisual Library of International Law, United Nations 2009.
3. ICRC, *Istraživanje humanitarnog prava - Priručnik za nastavnike*, Modul 8: Sudovi za ratne zločine.
4. *Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*.
5. Lasić Mile, »*Dubrava*« u Kněspolju i druge masovne grobnice Drugog svjetskog rata i porača u Širokom Brijegu.
6. Lemkin Raphael, *Axis Rule in Occupied Europe/Vladavina sila Osovine u okupiranoj Evropi*, Washington, D.C: Karnegijeva zadužbina za mir u svetu, 1944.
7. Neave Airey, *Nürnberg - osobno svjedočanstvo o sudenju glavnim nacističkim ratnim zločincima 1945-1946. godine*, Globus, Zagreb 1980.
8. Nikolić Nikola, *Jasenovački logor*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb 1948.
9. *Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal*, 1950, United Nations 2005.
10. Shelton Dinah L, *Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity*, Thomson Gale, Farmington Hills 2005.
11. Werle V. i G, General Principles of International Criminal Law, u: A. Cassese (ed.) *The Oxford Companion to International Criminal Justice*, Oxford: Oxford University Press, 2009.
12. Zwaan Ton, *O etiologiji i genezi genocida i drugih masovnih zločina uperenih protiv određenih grupa*, Centar za proučavanje holokausta i genocida, Univerzitet u Amsterdamu / Holandska kraljevska akademija nauka i umetnosti, novembar 2003.

Članci/Articles:

1. *180 (III) Draft convention on genocide: Declaring that genocide is an international crime entailing national and international responsibility on the part of individuals and States*. <http://www.worldlii.org/int/other/UNGA/1947/75.pdf>.
2. Čekić Smail, *Izlaganje na redovnoj tribini Univerziteta u Sarajevu*, 26. januara 2010. povodom 27. januara - Međunarodnog dana sjećanja na žrtve holokausta.
3. Lemarchand Rene, Poređenje polja smrti: Ruanda, Kambodža i Bosna, u: *Genocid – slučajevi, poređenja i savremene rasprave*, uredio Steven L. B. Jensen, Danski centar za holokast i istraživanje genocida u prevodu Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2007.
4. Lemkin Raphael, Genocide as a Crime Under International Law/Genocid kao oblik zločina po međunarodnom pravu, *American Journal of International Law*, No. 41, 1947.
5. Lundtofte Henrik, „Ja vjerujem da nacija kao takva mora biti uništena ...“ Radikalizacija njemačkog pokoravanja pobune domorodačkog naroda Herreo 1904. godine, u: *Genocid – slučajevi, poređenja i savremene rasprave*, uredio Steven L. B. Jensen, Danski centar

- za holokaust i istraživanje genocida u prevodu Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2007.
6. *Nuremberg Trial Proceedings Vol. I, Indictment*;
 7. *Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal*, Yearbook of the International Law Commission, 1950, vol. II;

Internet:

1. <http://old.unsa.ba/s/images/stories/pdf/zag/Historija%20holokausta.pdf>.
2. www.un.org/law/avl.
3. http://www.nurembergfilm.org/trial_nuremberg_principles.shtml.
4. <https://www.icrc.org/en/doc/what-we-do/building-respect-ihl/education-outreach/ehl/ehl-other-language-versions/ehl-serbian-module4.pdf>.
5. <https://web.archive.org/web/20070113110657/http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/count.htm>.
6. <https://www.dawn.com/news/384985>.
7. <http://www.hic.hr/masovne-grobnice-1945.htm>.
8. <http://www.enotes.com/genocide-encyclopedia/mass-graves>.
9. https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosexp/bcs/mil-exr-zwaan-b.htm.